

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Katedra sociologie

Bakalářská práce

INTERNET A SOCIÁLNĚ ZNEVÝHODNĚNÍ
THE INTERNET AND SOCIALLY DISADVANTAGED PEOPLE

Tereza Krátká

Praha 2014

vedoucí práce: Mgr. Petr Lupač, Ph.D.

Ráda bych vyjádřila poděkování Mgr. Petru Lupačovi, Ph.D. za jeho odborný dohled. Rovněž bych chtěla poděkovat rodině za podporu a trpělivost, kterou mi poskytovala během celého studia.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 5. srpna 2014

Podpis:

ABSTRAKT

Předkládaná práce zpracovává problematiku vzájemných vztahů mezi sociálním znevýhodněním (rozpracováno v dimenzi ekonomických, kulturních, sociálních a osobních zdrojů) a digitálním znevýhodněním jedinců v České republice (data z výzkumu Aktér 12 – 2011; 1106 respondentů ve věku 18 až 89). Hlavní hypotézy studie ověřují několik předpokladů: 1) digitálním znevýhodněním budou postiženi častěji jedinci sociálně znevýhodnění než jedinci sociálně začlenění; 2) pravidelné užívání Internetu pomáhá překonávat především osobní a kulturní znevýhodnění; 3) sociální a digitální inkluze pozitivně koreluje s některými specifickými typy sociálního a digitálního znevýhodnění. Výsledky potvrzují silný pozitivní vztah mezi znevýhodněním sociálním (v jeho ekonomické dimenzi) a digitálním znevýhodněním. V rovině kulturního znevýhodnění/začlenění jsou skupiny digitálně znevýhodněných a začleněných na velmi podobné úrovni. Pozitivní korelace mezi specifickými typy sociálního/digitálního znevýhodnění a sociální/digitální inkluze nebyla potvrzena – sociálně začlenění totiž nevykazují žádné významné známky digitálního znevýhodnění a u sociálně znevýhodněných se pak neobjevují signifikantní specifické projevy digitálního začlenění.

Klíčová slova: Internet, digital divide, digitální znevýhodnění, sociální znevýhodnění.

ABSTRACT

The work deals with the issue of relations between social disadvantage (defined in four dimensions – economic, cultural, social and personal resources) and digital disadvantage of people in the Czech Republic (data from the Aktér 12 – 2011 research; 1106 respondents aged 18 to 89). The main hypothesis of the study verifies these assumptions: 1) socially disadvantaged persons will be more affected by digital disadvantage than people socially included; 2) regular use of Internet aids in overcoming mainly personal and cultural disadvantages; 3) social and digital inclusion correlate positively with some specific types of social and digital disadvantage. The research outputs confirm a strong positive relationship between social disadvantage (in its economic dimension) and digital disadvantage. In terms of cultural disadvantage/inclusion both the group of digitally disadvantaged and the group of digitally included are at the same level. Positive correlation between specific types of social/digital disadvantage and social/digital inclusion was not confirmed – socially included individuals do not show any significant signs of digital disadvantage; and socially disadvantaged people do not indicate any specific features of digital inclusion.

Key words: Internet, digital disadvantage, digital divide, social disadvantage.

OBSAH

ÚVOD	7
INTERNET A ZNEVÝHODNĚNÍ.....	9
Badatelská témata	9
Koncepty	12
SOCIÁLNÍ A DIGITÁLNÍ ZNEVÝHODNĚNÍ.....	14
Rešerše odborné literatury.....	14
Sociální znevýhodnění a jeho zdroje	16
Ekonomické zdroje.....	17
Kulturní zdroje	18
Sociální zdroje.....	19
Osobní zdroje	20
Digitální znevýhodnění a jeho zdroje	23
HYPOTÉZY	27
METODOLOGIE	30
Způsob testování hypotéz.....	31
„DIGITÁLNÍ ZNEVÝHODNĚNÍ JAKO DŮSLEDEK SOCIÁLNÍHO ZNEVÝHODNĚNÍ“	33
Výsledky testování hypotéz.....	33
DISKUZE	42
ZÁVĚR	48
LITERATURA	49
DATA	53
PŘÍLOHA	54
Příloha 1 – Použité části dotazníku	54
Příloha 2 – Korelace	58
Příloha 3 – Testování H1	60
Příloha 4 – Digitální znevýhodnění a kulturní vyžití	62

ÚVOD

Internetu, jeho šíření a využívání lze považovat za jeden z „fenoménů doby“ a jako takový je samozřejmě cílem pozornosti nejrůznějších společenských disciplín. V kontextu české sociologie posledních let bývá téma Internetu často zkoumáno z hlediska bezpečnosti

v on-line prostředí, a to především dětí a dospívajících, což má i své praktické důsledky – především v oblasti prevence a zvyšování povědomí o možných rizicích spojených s užíváním Internetu. Podobně významným tématem je v tomto ohledu bádání v oblasti nerovného přístupu k Internetu, respektive obecně k informačním a komunikačním (digitálním) technologiím. Na tuto oblast sociologického bádání navazuje i předkládaná práce, která problematiku nerovného přístupu k Internetu/digitálním technologiím zkoumá v souvislosti se sociálním znevýhodněním. Hlavním cílem práce je pak pozorovat a následně interpretovat vztah mezi používáním Internetu a mírou sociálního znevýhodnění.

Teoretický základ práce se opírá o teorii kapitálů Pierra Bourdieuho – využity a dále zpracovávány jsou zejména jeho koncepty kulturní a sociální kapitál. Kapitola o zdrojích digitálního znevýhodnění vychází především z modelu van Dijka, který zachycuje jednotlivé roviny přístupu k digitálním technologiím. Kromě těchto dvou teoretických konceptů vychází práce jak ze struktury, tak z některých stěžejních závěrů práce Elen Helsper, která se zabývá vztahem nerovného používání Internetu mezi sociálně znevýhodněnými.

V první části textu je nejprve analyzována dostupná zahraniční i tuzemská literatura, jež vztah Internet – sociální znevýhodnění tematizuje; na základě představené literatury jsou následně vymezeny jednotlivé zdroje sociálního znevýhodnění v teoretickém rámci Bourdieuho teorie kapitálů. Dále jsou představeny zdroje nerovného používání Internetu či jiných digitálních technologií (tedy zdroje digitálního znevýhodnění), především na základě teorie van Dijka o různých stupních přístupů k digitálním technologiím.

V druhé (empirické) části práce jsou využita data z výzkumu Aktér 12 – 2011. Data slouží k ověřování tří hypotéz, které se zabývají vztahem používání Internetu mezi sociálně znevýhodněnými/začleněnými. Na závěr empirické části jsou nabídnuty

výsledky testování hypotéz, jež jsou následně diskutovány a konfrontovány s literaturou uvedenou v první části práce.

INTERNET A ZNEVÝHODNĚNÍ

Badatelská témata

Informační technologie se v dnešní postindustriální společnosti¹ staly nedílnou součástí každodennosti. Internet a s jeho využíváním spjaté nejen benefity, ale i hrozby, se rychle rozšířil téměř po celém světě. V České republice například došlo k nárůstu jednotlivců (starších 16 let) používajících Internet z 32,1 % v roce 2005 na více než dvojnásobek (70,4 %) v roce 2013; stále však nedosahujeme například úroveň využívání Internetu ve Švédsku (94 %) nebo v Nizozemsku či Dánsku (93 %) (ČSÚ, 2014). Na druhé straně v tzv. rozvojových² zemích má k Internetu přístup přibližně patnáct procent populace (Václavík, 2012).

Internet se stal prostředkem rychlé komunikace, snadného nakupování i provádění běžných platebních transakcí, zdrojem zábavy, vzdělávání, ale i zdrojem určitých hrozeb. A tak současně s jeho masivním šířením a užíváním vzniká řada odborných sociologických, psychologických nebo ekonomických studií, které tento fenomén tematizují. Pokud jde o český společenskovední kontext, mezi nejfrekventovanější badatelská témata patří: bezpečnost dětí a dospívajících na Internetu (např. Šmahel & Blinka, 2012); digitální gramotnost (např. Basl, 2008); nerovnosti v prostředí Internetu (např. Lupač & Sládek, 2008). Tyto oblasti výzkumného zájmu samozřejmě nejsou jedinými možnými, v nichž lze analyzovat společenské dopady využívání Internetu (dále by bylo možné zmínit téma sociability a Internetu, tvorby a vnímání identit apod.); patří však mezi ty nejdůležitější z hlediska poznání společnosti v dané oblasti. Zároveň (s výjimkou bezpečnosti v prostředí Internetu) úzce souvisí také s tématem této práce. Podívejme se tedy ve stručnosti na některé dimenze zkoumání výše uvedených oblastí.

Jako první byly zmíněny studie zabývající se bezpečností dětí a mládeže na Internetu; nejen jejich realizace, ale i rozšiřování jejich výsledků mezi laickou veřejnost jsou

¹ V kontextu této práce je koncept postindustriální společnosti užíván na základě koncepce Alaina Touraina, který takto označuje technokratickou (programově řízenou) společnost, pro niž je důležitá např. globalizace, reklama nebo změna v ekonomice, která je stále úžeji spojována s politikou. (Touraine, 1971).

² Vycházíme-li z konceptu postindustriální společnosti dle Touraina (1971) zmiňované v předchozí poznámce, jsou rozvojovými zeměmi především ty, jejichž ekonomika je na slabé úrovni a zároveň disponují v omezené míře nehmotnými statky jako je například vzdělání.

v dnešní rizikové společnosti³ velmi potřebné. S přístupem na Internet se totiž objevují nové formy nebezpečí, kterým jsou (nejen) mladí uživatelé/uživatelky vystavováni. Jedná se o nejrůznější formy zneužívání mladistvých druhou osobou (od slovního napadání až po vydírání a psychické ubližování), které může ústít až v kyberšikanu;⁴ kromě zneužívání jsou známa další možná rizika – např. vznik depresí, která mohou být důsledkem užívání Internetu dětmi a adolescenty (srov. Černá & Šmahel, 2009). Studie zabývající se těmito tématy si kladou za cíl nejen obohacovat bádání o tématu Internetu, ale i informovat širokou veřejnost, rodiče a jejich děti, a tím uživatele/uživatelky Internetu chránit, a to nejen ty nejmladší. S tématem předkládané práce jsou však mnohem úžeji propojena další výše zmiňovaná badatelská témata, a to digitální gramotnost a nerovnosti v prostředí Internetu.

Diskuze o digitální gramotnosti je v digitálním diskurzu (diskurzu informačních a komunikačních technologií) přítomná již od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 20. století. S rozvojem a rychlým šířením informačních technologií se však vymezení digitální gramotnosti postupně proměnilo. V sedmdesátých letech se tato gramotnost týkala zvládnutí práce se samotným počítačem; s postupnou komercializací využívání Internetu (Marshall, 2002) se stalo používání této celosvětové sítě nedílnou (a jednou z nejdůležitějších) součástí digitální gramotnosti. Většina dětí dnes považuje přístup k Internetu za samozřejmý a učí se, jak co nejefektivněji využívat možností této informační i komunikační technologie ve svůj prospěch – učí se komunikovat s ostatními, hledat konkrétní informaci nebo zdokonalovat své schopnosti i v jiných oblastech. (Doubrovská, Landová & Tichá, 2004) Toto se však netýká jen dětí, ale všech uživatelů/uživatelek Internetu. Vrátime-li se k předchozímu tématu, je důležité podotknout, že součástí digitální gramotnosti je dnes samozřejmě i bezpečnost využívání Internetu a bezpečnost chování v tomto virtuální prostoru (od ochrany hesel a osobních údajů až po zodpovědný přístup k využívání on-line bankovních operací apod.).

Pokud jde o třetí zmiňovanou oblast – téma nerovností v prostředí Internetu, často je reflektována především v souvislosti s nerovným přístupem k Internetu. V odborném

³ Pojem převzat od Ulricha Becka. Beck (2004, s. 43) v rizikové společnosti spatřuje systémovou produkci rizik napříč společenskými vrstvami.

⁴ Kyberšikana představuje druh šikany, který jako prostředek násilí využívá možností informačních a komunikačních technologií.

diskurzu je v této souvislosti používán termín tzv. *digitální propast* (*digital divide*⁵), jež označuje jev, kdy je společnost rozdělena na uživatele/uživatelky a neuživatele/neuživatelky, dobrovolné i nedobrovolné (van Dijk, 2005, s. 1) Internetu, případně jiných informačních/komunikačních technologií. Digitální propast se velmi rychle stala předmětem mnoha sociologických studií a dodnes v oblasti zkoumání Internetu představuje jedno z nejreflektovanějších témat. Například „Google Scholar [...] pro roky 1995–2010 poskytl 30 200 výsledků na základě vyhledávání přesné fráze *digital divide* kdekoli v článku...“⁶ (Lupač, 2012, s. 60)

Studie tematizující digitální propast tento jev sledují obecně sám o sobě nebo v souvislostech s dalšími formami nerovností (např. politickou či ekonomickou). Za jeden z předních tuzemských textů týkající se digitální nerovnosti lze považovat článek „The Deepening of the Digital Divide in the Czech Republic“. V textu, který si klade za cíl zmapovat stav digitální propasti v českém prostředí, autoři docházejí k závěru, že právě sociálně znevýhodnění jedinci (např. starší lidé, lidé s nízkým vzděláním, lidé žijící v nízkopříjmových domácnostech atd.) nemají žádný či mají jen velmi omezený přístup k informačním technologiím (Lupač & Sládek, 2008). Na tyto závěry částečně navazuje i předkládaná práce – soustředí se totiž především na sociálně znevýhodněnou část populace a na jejich způsob a míru užívání Internetu. Vedle toho se zaměřuje také na problematiku gramotnosti při užívání nových technologií (tedy digitální gramotnosti).

Po vymezení základních konceptů je v další části představena relevantní odborná literatura. Na jejím základě jsou pak specifikovány jednotlivé zdroje sociálního i digitálního znevýhodnění (a jejich dimenze). V závěru teoretické části jsou představeny hypotézy, jež budou následně ověřovány.

⁵ Termín digitální propasti vzniká v devadesátých letech 20. století ve Spojených státech amerických a je rychle rozšířen do Evropy a dalších zemí světa (van Dijk, 2005, s. 1).

⁶ Google Scholar je aplikace umožňující vyhledávání informací z recenzovaných článků, dizertačních prací, knih, abstraktů, článků a dalších odborných zdrojů.

Koncepty

Hlavní koncepty využívané v této práci jsou: sociální exkluze, sociální inkluze, sociální znevýhodnění a digitální znevýhodnění.

Sociální exkluzí (vyloučením) je tradičně chápáno „odsouvání určitých osob a kolektivit [...] mimo [společnost].“ (Mareš & Sirovátka, 2008, s. 272) Sociální exkluze může být důsledkem množství faktorů, které se vzájemně prolínají – nejčastěji se jedná o exkluzi v důsledku nízkého či žádného příjmu, národnostního zatížení, sociální izolace atd. Vzhledem k datům, s nimiž se pracuje, se tato práce konceptu vyloučení záměrně vyhýbá.

Sociální inkluzi (začleňování) nelze považovat za přesný opak sociální exkluze, jelikož v tomto případě se jedná spíše o proces, nikoli stav:

„[cílem] sociálního začleňování je překonat exkluzi, jakožto důsledek selhání jednoho nebo více z následujících společností integrujících společenských systémů: demokratického a legislativního systému zajišťujícího občanskou integraci, trhu práce zajišťujícího ekonomickou integraci, systému sociálního státu zajišťujícího sociální integraci, či rodiny a komunity zajišťujícího interpersonální integraci.“ (tamtéž, s. 278–279)

Koncept sociální inkluze je v rámci této práce využíván při testování a diskutování výsledků analýz jako protiklad k sociálnímu znevýhodnění (i znevýhodnění může být chápáno jako proces).

Pokud jde o **sociální znevýhodnění**, má spíše podobu marginalizace jedinců, odsunutí jedinců či skupin „pouze“ na okraj společnosti; marginalizovaní nejsou zcela vyloučení, ale jejich participace na společenském životě je značně omezená. V souvislosti se špatnou adaptabilitou některých jedinců či kolektivit na změny ve společnosti, přechodem ke znalostní společnosti nebo zejména ke kvalitativní změně pracovního trhu – de-industrializace, rozvoj ekonomické soutěže, byl zaveden termín *nová chudoba* (Sirovátka, 2006, s. 628). Tento pojem se svým významem velmi blíží konceptu sociálního znevýhodnění tak, jak je prezentován v této práci.

Vedle toho **digitální znevýhodnění** označuje již zmíněný nerovný přístup k Internetu a jiným komunikačním či informačním technologiím. Digitálním znevýhodněním je,

analogicky k znevýhodnění sociálnímu, chápána marginalizace v digitálním světě.⁷ Tato marginalizace je opět důsledkem většího množství faktorů, které se mohou kombinovat, proměňovat či vzájemně posilovat. Mezi nejdůležitější zdroje digitálního znevýhodnění lze však řadit fyzický přístup k hardware a software (např. umístění počítače, nutnost povolení k užívání počítače atd.), dovednostní přístup (disponování digitálními schopnostmi – operačními, informačními a strategickými)⁸ a uživatelský přístup (doba užívání, počet a variabilita používaných aplikací) a konečně přístup motivační (van Dijk, 2005, s. 25). Van Dijkova koncepce přístupů bude podrobněji představena dále (viz kapitola Digitální znevýhodnění a jeho zdroje). Digitální znevýhodnění je pak v odborné literatuře často spojováno s výše uvedeným termínem digitální propasti (digital divide).

Předkládaná práce primárně využívá teoretické koncepty sociálního a digitálního znevýhodnění a zkoumá některé jejich vzájemné vztahy. V následující části proto budou nejdříve představeny některé relevantní odborné texty, jež s koncepty také pracují, a následně budou specifikovány dimenze obou forem znevýhodnění.

⁷ Digitálním světem je rozuměno prostředí, v němž majoritní skupina jedinců využívá informační a komunikační technologie.

⁸ Vysvětleno v kapitole Digitální znevýhodnění a jeho zdroje.

SOCIÁLNÍ A DIGITÁLNÍ ZNEVÝHODNĚNÍ

Rešerše odborné literatury

Zahraniční odborné články k tématu digitálního znevýhodnění byly vyhledávány podle klíčových slov v rozsáhlé databázi elektronických časopisů *EBSCOhost*. Vyhledávacími jazyky byly angličtina a španělština (pomineme-li Asii dva nejrozšířenější jazyky na světě vůbec); klíčovými slovy pro vyhledávání byly výrazy digital divide (brecha digital ve španělské mutaci)⁹ a dále různé kombinace jednotlivých zdrojů sociálního znevýhodnění (např. spojitost s ekonomickou participací, kulturním znevýhodněním atd.) s pojmy týkajícími se přístupu k Internetu. Obdobným způsobem (podle českého, ale i anglického znění klíčových pojmů¹⁰) byly vyhledávány české studie, a to v archivu *Sociologického časopisu*, na *Sociowebu*,¹¹ případně ve vyhledávači *Google Scholar*. Pro zúžení velkého množství vyhledaných studií (databáze *EBSCOhost* po zadání klíčových slov Internet, social disadvantage/exclusion nabídla celkem 339 titulů publikovaných od roku 2005; *Google Scholar* bez ohledu na rok publikování nabídl 282 000 titulů), byly výsledky omezeny na texty vydané v rozmezí let 2005–2014.¹²

Z vyhledaných publikací a článků týkajících se nerovného přístupu k informačním technologiím lze považovat za stěžejní (velmi často citován i jinými autory) van Dijkův (2005) titul *The Deepening Divide: Inequality In the Information Society*. Autor se systematicky zabývá různými úrovněmi přístupů k informačním technologiím; dále pak představuje různé úrovně nerovností, které vznikají v důsledku rozdílného (nerovného) přístupu ke zmíněným informačním či komunikačním technologiím. Van Dijkův přístup je dále využit jako teoretické východisko hypotéz, jež reflektují distribuci informačních technologií, především pak Internetu. Jednotlivé úrovně přístupů k informačním technologiím jsou dále uvedeny do vztahu se sociálním znevýhodněním či naopak začleněním.

⁹ Ve španělských odborných textech, obdobně jako v těch českých, bývá většinou používán anglický výraz, tedy digital divide.

¹⁰ Některé studie českých autorů jsou napsané právě v anglickém jazyce.

¹¹ *Socioweb* je internetový časopis Sociologického ústavu Akademie věd ČR, v. v. i., který se zabývá společenskými/sociologickými tématy.

¹² databáze *EBSCOhost* po zadání klíčových slov Internet, social disadvantage/exclusion nabídla celkem 339 titulů publikovaných od roku 2005; *Google Scholar* bez ohledu na rok publikování nabídl 282 000 titulů.

Pro účely této práce je využito také několik titulů z let 2001, 2002 nebo 2004, které lze v dané oblasti považovat za stále aktuální.

Zpracování problematiky digitálního zapojení se pak opírá především o metodologicky i obsahově relevantní studii Helsper (2008) *Digital Inclusion: An Analysis of Social Disadvantage and the Information Society*. Autorka zde představuje indexy digitálního zapojení sociálně začleněných jedinců. Kromě závěrů vztahujících se k digitálnímu a sociálnímu začlenění je článek částečně i inspirací pro strukturu předkládané práce.

Hypotézy představené v druhé části práce se kromě obou zmíněných titulů (Helsper, 2008 a van Dijk, 2005) opírají o závěry Warrenovy (2007) studie „The Digital Vicious Cycle: Links between Social Disadvantage and Digital Exclusion in Rural Areas“, jež tematizuje kauzální vztah mezi sociálním a digitálním znevýhodněním v rurálních oblastech ve Velké Británii. Poslední z hypotéz vychází ze závěru studie „Happier and Less Isolated: Internet Use in Old Age“ socioložky Lelkes (2013), která předpokládá pozitivní vlivy používání Internetu na skupinu lidí s horší sociabilitou.

Obdobným způsobem, který byl popsán výše, byly hledány i teoretické zdroje pro zpracování tématu sociálního znevýhodnění; zde však byly vybírány především stěžejní teoretické texty a relevantní články pak jako doplňující zdroj informací. K těm základním pracím využitým v následujícím textu patří především teorie Pierra Bourdieu. Právě sociální nerovnosti ve spojitosti s mírou a způsobem užívání Internetu bývají totiž často studovány optikou Bourdieuho konceptu sociálního kapitálu. Využívají ji ve svých pracích o Internetu například Kim, Zahran, Brody & Vedlitz (2006), jejichž cílem je pochopit, jaký vliv má geografická oblast na užívání médií (sledování televize, používání Internetu a čtení novin), nebo DiMaggio, Hargittai, Neuman & Robinson (2001), kteří předpokládají kauzální vztah mezi nízkým příjmem, nižším sociálním kapitálem a horší digitální gramotností.

Následující část tedy s pomocí těchto teoretických pramenů vymezuje koncept sociálního znevýhodnění a rozpracovává dimenze jeho zdrojů.

Sociální znevýhodnění a jeho zdroje

Sociálně znevýhodnění jsou, jak bylo zmíněno výše, jedinci či skupiny, kteří dlouhodobě nemají možnost participovat na společnosti ve stejném či podobném rozsahu jako majoritní skupina. Tato studie pracuje s indexem sociálního znevýhodnění, který je tvořen **sociálními, ekonomickými, kulturními a osobními nerovnostmi**. Celkový index sociálního znevýhodnění je následně uveden do vztahu s konceptem digitálního znevýhodnění.

Pokud jde o první tři dimenze nerovností (sociální, ekonomické, kulturní), vycházejí ze zmiňované Bourdieuho teorie kapitálů. Bourdieuho (1986, s. 46–58) definuje celkem čtyři základní formy kapitálu – ekonomický (vlastnictví hmotných statků nebo peněz), kulturní (možnost dosahovat sociálních cílů, např. vzdělání), sociální kapitál (sít' interpersonálních vztahů) a symbolický kapitál (uznání). S ohledem na relevanci pro zpracovávané téma dále využijeme první tři formy kapitálu (jejich absence či nedostatek vytvářejí možné dimenze sociálního znevýhodnění) a dále koncept osobního znevýhodnění, tedy znevýhodnění na základě osobních zdrojů podle Helsper (2008).

Pro přehlednost je níže uvedeno schéma zachycující čtyři zmiňované dimenze sociálního znevýhodnění. Pro úplnost je doplněno o znevýhodnění v politické a osobní sféře, jak o tom píše Helsper (2008, s. 18) či Anthias (2001, s. 837) a dimenzi rasového znevýhodňování, jež je dlouhodobě přítomným problémem naší společnosti. S ohledem na zdrojová data však tyto dimenze (politická a rasová) znevýhodnění nebudou dále diskutovány.¹³ U každé oblasti znevýhodnění je naznačen okruh proměnných, kterými je dané znevýhodnění v druhé části práce měřeno. Pro jednotlivé dimenze, v nichž daný jedinec (skupina) může být znevýhodněný, je od Helsper (2008, s. 18) převzat pojem zdroj. Následně jsou tedy charakterizovány ekonomické, kulturní, sociální a osobní zdroje znevýhodnění.

¹³ Respondenti výzkumu Aktér 12 – 2011 nejčastěji označovali příslušnost k české národnosti, v několika případech pak k jiné, která však není blíže specifikována. Rovina politického znevýhodnění není zahrnuta s ohledem na využívanou odbornou literaturu této práce, která politickou oblast netematizuje. Dalším důvodem, proč zde není politické oblasti věnována pozornost, je velké množství dat, jehož zpracování by si zasloužilo samostatný výzkum.

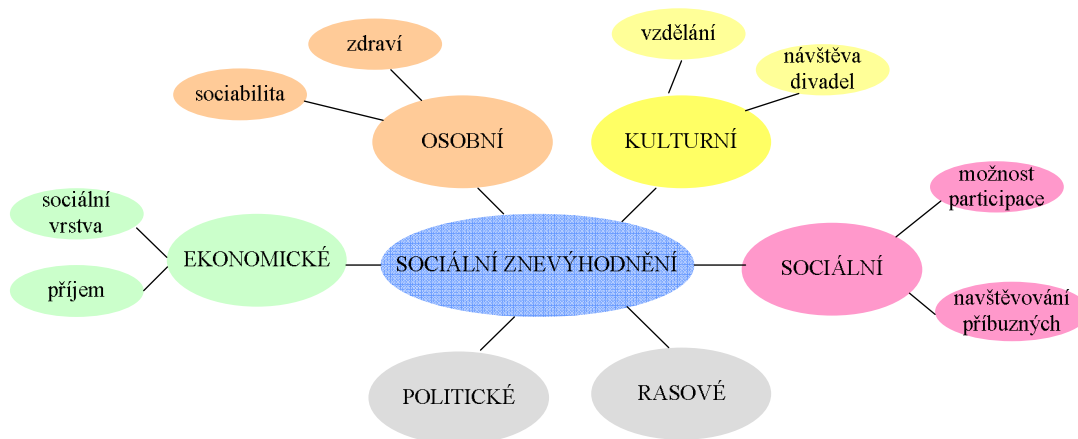

Schéma 1: Zdroje sociálního znevýhodnění.

Ekonomické zdroje

Většina studií o Internetu a ekonomických možnostech (ne)uživatelů se shoduje v tvrzení, že znevýhodnění v oblasti ekonomických zdrojů (např. nízký příjem) tyto možnosti ovlivňuje negativně, někdy dokonce přístup k Internetu zcela znemožňuje. Ekonomické zdroje znevýhodnění jsou aplikovatelné v rovině individuální, ale například i v rovině mezinárodní – nevyspělé oblasti světa nejen v ekonomické, ale i politické či sociální sféře nepřijímají informační technologie stejnou rychlostí jako státy vyspělé právě díky nedostatečným ekonomickým zdrojům (netematizujeme zde problematiku „politické“ kontroly využívání Internetu v nedemokratických zemích).

Kromě pozorování a interpretace závislosti mezi zdroji ekonomického znevýhodnění a digitální gramotností se zaměřením na její negativní důsledky je možné zabývat se také situacemi, v nichž Internet pomáhá překonávat špatné ekonomické, případně sociální podmínky jedince. Jedná se typicky o případy, kdy nezaměstnaní využívají Internet k hledání nové práce. Relevantní studie pak dochází k závěrům, že hledání nového

zaměstnání přes Internet bývá úspěšnější než off-line hledání¹⁴ (srov. Lindsay, 2005; Beard, Ford, Saba & Seals Jr., 2012). Další příklad pozitivního vlivu využívání Internetu u ekonomicky znevýhodněných lze sledovat třeba v případech, kdy nezaměstnaný užívá Internet ke komunikaci s přáteli či kolegy ze svého bývalého zaměstnání; takovýmto on-line udržováním sociálních kontaktů obohacuje i nadále svůj sociální kapitál.

Hypotézu, že užívání Internetu, byť v malé míře, má pozitivní dopady jak na ekonomické, tak na sociální postavení ekonomicky znevýhodněných, částečně vyvrací studie Buré (2006). Autorka testovala dopady užívání komunikačních a informačních technologií u lidí bez domova a došla k závěru, že digitální začleňování lidí bez domova (zejména prostřednictvím mobilních telefonů) nevede nutně k sociální inkluzi do mainstreamové společnosti. Na rozdíl od tématu předkládané práce a vymezení základních konceptů výše (sociální exkluze/inkluzi; sociální a digitální znevýhodnění) však Buré pracuje s koncepty vyloučení/začlenění, nikoli „pouhého“ znevýhodnění. Tato práce se naopak zabývá problematikou znevýhodnění a (ne)užívání Internetu. Drží se tedy hypotézy, že užívání Internetu bude mít pozitivní dopad na socioekonomický status jedinců (hledání zaměstnání, udržování kontaktů, přístup k užitečným informacím atd.).

Kulturní zdroje

Absenci kulturních zdrojů (kulturní znevýhodnění, v krajním případě až vyloučení) lze charakterizovat jako „odepření práva jedince či kolektivity participovat na kultuře společnosti a sdílet její kulturní kapitál, vzdělanost i hodnoty.“ (Mareš, 2000, s. 287) Bourdieu kulturní kapitál vymezuje jako „institucionalizované široce sdílené kulturní signály (postoje, preference, formální vědění, jednání, statky, oprávnění) používané jako nástroje sociální a kulturní exkluze.“¹⁵ (Lamont & Lareau, 1988, s. 156) Mezi tyto sdílené kulturní signály lze řadit také životní styl, který reflektuje jak socioekonomický status, tak kulturní zdroje a s tím spjaté možné znevýhodnění. Empirická část studie pracuje s dvěma zmiňovanými dimenzemi životního stylu: 1) nejvyšší ukončený stupeň

¹⁴ Tedy tradiční způsoby hledání zaměstnání, inzeráty, agentury, úřady práce, známí.

¹⁵ Citaci přeložil Jirí Šafr (2007); původní znění: „institutionalized, i. e., widely shared, high status cultural signals (attitudes, preferences, formal knowledge, behaviors, goods and credentials) used for social and cultural exclusion.“ (Lamont & Lareau, 1988, s. 156)

vzdělání; 2) participace na kultuře společnosti reflektovaná frekvencí navštěvování kulturních institucí.

O spojení kulturního kapitálu s užíváním digitálních médií (včetně Internetu) hovoří van Dijk, když definuje pojem digitální kultura (nebo e-kultura). Digitální kulturu van Dijk (2005, s. 173) chápe jako možnost a dovednost efektivně využívat dispozic Internetu – vyhledávat nejrůznější kulturní události, rezervovat vstupenky, využívat možností videokonferencí či

on-line průvodců. Za kulturně znevýhodněné pak lze považovat jedince, kteří těmito schopnostmi nedisponují. Některé studie navíc spatřují v digitální kultuře prostředek, jak inovovat a zefektivňovat výuku na středních školách (srov. Luschen & Bogad, 2010; Cabot, 2013). Užívání Internetu ve školní výuce by však bylo vhodné přiřadit spíše do oblasti digitální gramotnosti, jelikož zde hovoříme o určitých dovednostech práce s Internetem (např. e-learning, práce se znalostními databázemi, bibliografickými databázemi, v našem nejbližším prostředí Moodle apod.). Oba tyto přístupy k hodnocení kulturních zdrojů – Bourdieuho i van Dijka – budou využity při analýzách dat v empirické části práce.

Jeden z dalších aspektů celkového sociálního znevýhodnění, který by bylo možné zahrnout do oblastí kulturních zdrojů znevýhodnění, je nutnost alespoň minimální znalosti angličtiny, jazyka, který dominoval a stále dominuje prostředí Internetu. Ovládání angličtiny je v mnoha aspektech při užívání nových informačních a komunikačních technologií důležitější, než znalosti technického charakteru, např. schopnost programovat (van Dijk, 2005, s. 174).

Přestože ve schématu i následně v charakteristice jsou kategorie kulturních a sociálních zdrojů odděleny, ve skutečnosti dochází k jejich prolínání – dokonce by bylo možné je sloučit do jedné kategorie. V rámci této práce jsou sledovány odděleně především s ohledem na přehlednost textu.

Sociální zdroje

Sociální zdroje (zdroje sociálního znevýhodnění) jsou jednou z dimenzí celkového indexu sociálního znevýhodnění (viz schéma č. 1 výše). Zde se věnujeme vymezení té „podkategorie“ sociálních zdrojů, reflektované především v dimenzi interpersonálních vztahů. Teoreticky je tento přístup zakotven opět v Bourdieuho teorii o sociálním

kapitálu, který je charakterizován dispozicí trvalé sítě interpersonálních vztahů, jež umožňují jedincům realizovat jejich vlastní cíle (Bourdieu, 1986, s. 51–52).

Na Bourdieuho vymezení sociálního kapitálu navazuje Putnam, jež koncept sociálního kapitálu charakterizuje četností neformálních kontaktů, které fungují na základě reciprocity a důvěry (Putnam, 2000, s. 22–24). Naproti tomu Bourdieu vnímal sociální kapitál jako síť interpersonálních vztahů, tedy jako zdroje (skutečné i potenciální), které může daný jedinec využívat díky kontaktům s ostatními (Bourdieu, 1986, s. 51–52).

V zásadě lze hovořit o kolektivním zdroji, jež mohou využívat jednotliví aktéři.

V empirické části to budou právě interpersonální vztahy (míra setkávání a kontaktování se s příbuznými či přáteli), jež budou sledovány jako základní proměnná sociálních zdrojů.

Na rozdíl od kulturních zdrojů disponují sociální zdroje, v tomto případě míra setkávání s přáteli a příbuznými, mnohem větší flexibilitou. Síť interpersonálních vztahů je možné přerušovat, obnovovat či zakládat zcela od počátku. Kulturní zdroje, z nichž je v této práci akcentován životní styl a vzdělání, jsou oproti tomu více determinované prostředím (Helsper, 2008, s. 20), především pak rodinou, v níž jedinec vyrůstal a která mu vštípila základní životní hodnoty. I když je životní styl z velké části výsledkem svobodného rozhodování jednotlivce, je zároveň zásadním způsobem ovlivněn ekonomickými zdroji. Kromě toho může být ovlivněn pohlavím, etnicitou nebo věkem, tedy faktory, které si běžně nelze zvolit.

Osobní zdroje

Osobní zdroje, které do modelu sociálního znevýhodnění řadí Helsper (2008), představují individuální charakteristiky jedinců, např. psychický či fyzický pocit pohody (ovšem nejen pocit, ale i objektivní stav fyzického a duševního zdraví). Ačkoli zdraví a psychická/fyzická pohoda, pocit sebehodnoty, vlastní přitažlivosti apod. bývají reflektovány především odbornými studiemi z oblasti lékařství či psychologie, stává se toto téma v posledních letech také předmětem sociologického bádání. Téměř všichni výzkumníci a teoretici se pak shodují v tom, že sociální nerovnosti negativně ovlivňují psychické i fyzické zdraví populace (srov. Wilkinson & Marmot, 2003). V empirické části předkládané práce (s ohledem na sebraná data) budou osobní zdroje sledovány v dimenzi psychického zdraví, respektive pocitu psychické pohody. Na základě výše

uvedeného je totiž možné nemocné (zejména dlouhodobě nemocné), ale i jedince různě fyzicky/psychicky hendikepované považovat za potenciálně sociálně znevýhodňované – tyto lidé mohou vykazovat nižší příjem, známky kulturní izolace nebo nízkou míru sociability.

Právě sociabilita (schopnost osvojení si sociální role, schopnost navazovat potřebné sociální kontakty) bývá v souvislosti s užíváním Internetu často diskutovaným tématem. (srov. Mesch & Talmud, 2005; Laghi, F., Schneider, B. H., Vitoroulis, I., Coplan, R. J., Baiocco, R. & kol., 2013). Většina studií totiž přichází se závěry, že Internet a především on-line komunikace, kterou umožňuje, zvyšuje míru sociability jedinců. Lidé s horší společenskou adaptabilitou spatřují v on-line komunikaci příjemnější a přátelštější prostředí, než jaké nabízí komunikace tváří v tvář (off-line komunikace), a to právě díky tomu, že vyrovnává jejich hendikep. Studie také dokazují, že Internet je nápomocný při hledání kontaktů a utváření společenských sítí, které jsou následně využívány především v off-line interakcích (srov. Lelkes, 2013).

Neplatí to však beze zbytku – studie na vzorku respondentů s vysokou mírou společenské úzkosti došla k závěru, že on-line komunikace je pro tyto jedince vhodným komunikačním prostředkem, avšak v off-line životě nemá pozitivní vliv ani na zdraví jedince (např. na deprese), ani na vyšší míru sociability (srov. Weidman, Fernandez, Levinson & kol., 2012). K dispozici jsou tedy dva protikladné závěry; na základě dat z Aktéra 12 – 2011 bude testován první ze zmíněných závěrů, tedy že Internet a on-line komunikace pomáhají překonávat sociální bariéry.

Celkový index sociálního znevýhodnění je v této práci tedy tvořen následujícími zdroji, jejich dimenzemi a otázkami v dotazníku Aktér 12 – 2011 (podrobněji rozpracováno v části metodologie).

sociální znevýhodnění		
ekonomické zdroje	sociální vrstva	* sebezařazení respondenta/respondentky do určité sociální vrstvy
kulturní zdroje	životní styl	* nejvyšší ukončený stupeň vzdělání * frekvence návštěv kulturních institucí
sociální zdroje	interpersonální vztahy	* míra setkávání a kontaktování se s příbuznými nebo přáteli
osobní zdroje	psychická pohoda	* využití služeb psychologa, psychoterapeuta

Tabulka 1: Zdroje sociálního znevýhodnění.

Digitální znevýhodnění a jeho zdroje

Problematika digitálního znevýhodnění není tak jednoznačná, jako tomu bylo u znevýhodnění sociálního. Je totiž potřeba se ptát nejen na to, zda přístup a užívání Internetu jsou zdrojem bohatství (tedy určitého zvýhodnění), ale i na to, zda absence přístupu k Internetu je zdrojem sociálního znevýhodnění. Dále bude rozpracován především vztah mezi sociálně znevýhodněnými jedinci/skupinami a způsobem, jakým užívají nebo neužívají Internet (což je v podstatě základní téma této práce). Kromě způsobu užívání Internetu je pozornost věnovaná také míře jeho (ne)užívání.

Základním, dále diskutovaným, předpokladem je, že s rostoucím sociálním znevýhodněním (tvořeným ekonomickou, kulturní, sociální nebo osobní deprivací či jejich kombinací) se snižuje možnost přístupu k Internetu, následně míra digitálních dovedností, což může vést až ke ztrátě motivace pro používání Internetu a jiných digitálních technologií. To pak opět (s ohledem na skutečnost, že žijeme ve stále „digitalizovanější“ společnosti) prohlubuje sociální znevýhodnění. Propast mezi oběma skupinami (zvýhodněných a znevýhodněných) se neustále prohlubuje a naplňuje se tak Matoušův efekt – chudí se stávají chudšími a bohatí bohatšími (Guillén & Suárez, 2005, s. 697; Merton, 1968, s. 58).

Odborné sociologické studie zabývající se konceptem digitálního znevýhodnění či začlenění nejčastěji tematizují různé úrovně přístupů – např. Bradbrook & Fisher (2004) vycházejí z konceptu „pěti C“ digitálního začlenění: connectivity (připojení), capability (schopnost), content (obsah), confidence (důvěra) a continuity (kontinuita).¹⁶ Pro postižení zdrojů digitálního začlenění (v opačném případě pak znevýhodnění) je často využíván model van Dijka (2005). I v této práci bude van Dijkův přístup využit jako teoretické východisko pro bližší vymezení pojmů digitální začlenění/znevýhodnění – v empirické části práce budou van Dijkovy druhy přístupů sledovány na vzorku sociálně znevýhodněných respondentů.

¹⁶ Jednotlivé termíny jsou přeloženy autorkou textu.

Van Dijk předpokládá čtyři druhy přístupů k digitálním technologiím (motivační, materiální, dovednostní, uživatelský), jež zachycuje následující model (van Dijk, 2005, s. 22).

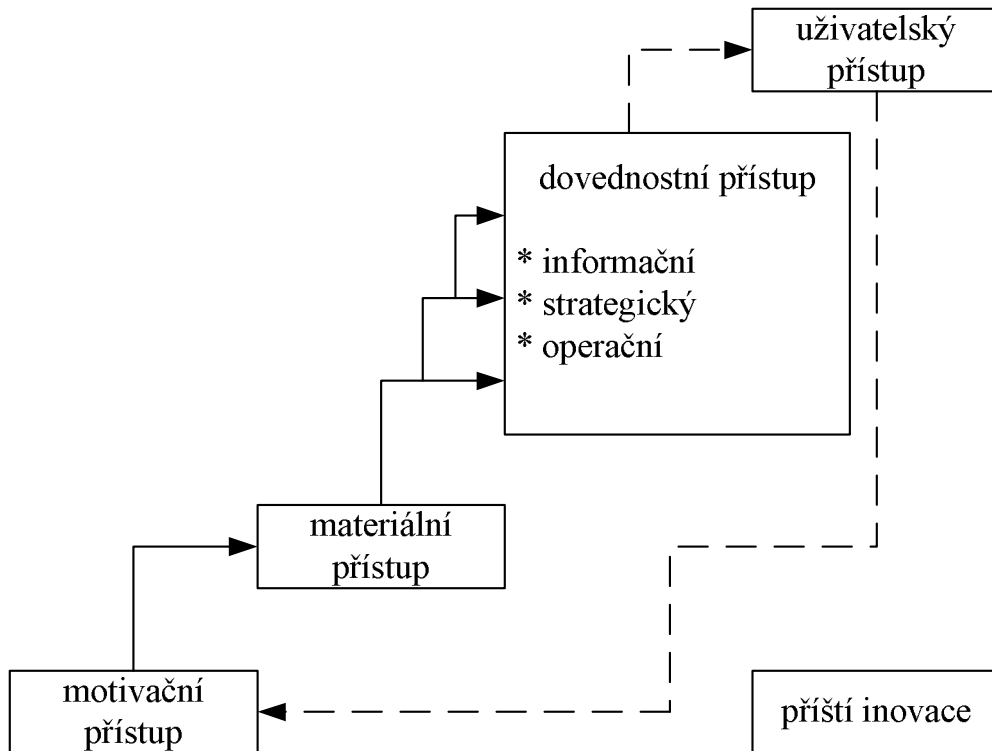

Schéma 2: Van Dijkův (2005, s. 22) kumulativní a rekurzivní model po sobě jdoucích druhů přístupů k digitálním technologiím.

Prvním předpokladem pro používání Internetu (nebo jiných informačních či komunikačních technologií) je **motivace**; ta může být podmíněná např. nutností používat Internet v zaměstnání či ve škole, nebo může vyplývat z osobních tužeb a potřeb (např. komunikace, hraní on-line her). Lidé bez motivace používat Internet pak tvoří skupinu dobrovolných neuživatelů/neuživatelek, kteří nemusejí nebo nechtějí/nepotřebují Internet využívat. Zcela odlišnou skupinu neuživatelů ale tvoří lidé, kteří sice motivaci mají, ale nemají k Internetu fyzický přístup. Právě fyzický či **materiální** přístup k Internetu (digitálním technologiím obecně) představuje **druhý stupeň** přístupů k digitálním technologiím.

V oblasti materiálního/fyzického přístupu lze studovat např. to, zda někteří jedinci (skupiny) musí získat pro užívání Internetu povolení (např. mladší věkové skupiny někdy musí mít povolení rodičů). Dalším tématem studií souvisejících s fyzickým přístupem bývá otázka, zda se uživatelé/uživatelky připojují doma nebo u přátel či na veřejných místech, potažmo v zaměstnání. Materiální přístup k digitálním technologiím kromě umístění zahrnuje také způsob a kvalitu připojení – vysokorychlostní Internet, vytáčené připojení atd. (např. Sundaresan, de Donato, Feamster, Teixeira, Crawford & Pescapè, 2012).

Pokud jedinec/skupina má motivaci používat Internet a je mu umožněn bezproblémový přístup k Internetu (fyzický přístup, způsob připojení), je potřeba se dále zabývat oblastí **dovednostního** přístupu, tedy **třetím stupněm** přístupu. Ten zahrnuje schopnost rozumět hardwaru a softwaru (van Dijk, 2005, s. 71). Možná s důrazem na porozumění softwaru – podíváme-li se na drtivou většinu uživatelů/uživatelek například ve firmách, ve školách, ale i v domácnostech. Kromě porozumění softwaru a hardwaru (operační schopnosti) obsahuje dovednostní přístup také schopnosti informační a strategické.¹⁷

Poslední, **čtvrtý stupeň** modelu představuje **přístup uživatelský**, který zahrnuje využívání digitální technologie pro konkrétní účely – vyhledávání informací, komunikaci, zábavu atd. (tamtéž, s. 95). Studie tematizující uživatelský přístup se často zabývají způsobem, kvalitou nebo časem stráveným vyhledáváním informace na Internetu či zpracováním konkrétního úkolu spjatého s digitálními technologiemi. Užívání Internetu může mít pozitivní dopady na dovednosti uživatele/uživatelky – jedinci/skupiny s horšími digitálními dovednostmi mohou prostřednictvím on-line obsahu své dovednosti zlepšovat. Užíváním této technologie však může mít i důsledky negativní – jedinci/skupiny mohou být od užívání Internetu odrazeni obtížemi při on-line vyhledávání informací (Hargittai, 2002).

Podle van Dijkova (2005) konceptu je potřeba se po překonání motivačního přístupu vyrovnat s fyzickým/materiálním přístupem k digitálním technologiím. Dále si uživatel/uživatelka osvojuje dovednosti a schopnosti spojené s konkrétními digitálními technologiemi. Nakonec dospívá do uživatelského přístupu, v němž čerpá výhody a možnosti digitálních technologií. Po úspěšném osvojení si všech čtyř přístupů přichází

¹⁷ Informační dovednosti představují práci s informacemi (např. schopnost najít konkrétní informaci na Internetu či vyhledávat ve složkách počítače); strategické dovednosti jsou součástí každodenního vzdělávání, práce nebo volného času – jedná se především o praktické dosahování cílů a efektivní využívání prostředků (van Dijk, 2005, s. 81–89).

inovace a s ní se fáze modelu opakují. V rámci těchto přístupů se všechny sledované dimenze sociálního znevýhodnění (ekonomická, kulturní, sociální a osobní), se vzájemně ovlivňují a posilují – například „je zřejmé, že ti, kteří nemají fyzický, dovednostní nebo uživatelský přístup k těmto [informačním a komunikačním] médiím ztrácí také nové možnosti kulturní spotřeby a vyjádření.“¹⁸ (van Dijk, 2005, s. 173)

Lze předpokládat, že vztah závislosti mezi sledovanými formami sociálního a digitálního znevýhodnění se bude uplatňovat také v českých datech. Tento vztah bude vzhledem k možnostem dotazníku Aktér 12 – 2011 testován zejména v oblasti uživatelského a materiálního přístupu, v menší míře pak v oblasti přístupu dovednostního.

digitální znevýhodnění		
materiální přístup	používání Internetu	* frekvence používání Internetu (e-mailu, webových stránek apod.)
motivační přístup	motivace používání Internetu	* Internet pro výkon povolání * Internet jako zdroj zábavy a odpočinku * hodnocení užitečnosti Internetu
dovednostní přístup	ovládání počítače	* hodnocení schopností práce s počítačem * záliba v nových programech a technických novinkách * dodržování bezpečnostních pravidel
uživatelský přístup	užívání Internetu	* schopnost rychle nalézt potřebnou informaci

Tabulka 2: Přístupy k digitálním technologiím.

¹⁸ Citaci přeložila autorka textu; původní znění: „It is self-evident that those who have no physical, skills, or usage access to these media also miss new opportunities for cultural consumption and expression.“ (van Dijk, 2005, s. 173)

HYPOTÉZY

Hlavní závěry analyzované zahraniční literatury jsou shrnuty v následujícím schématu.

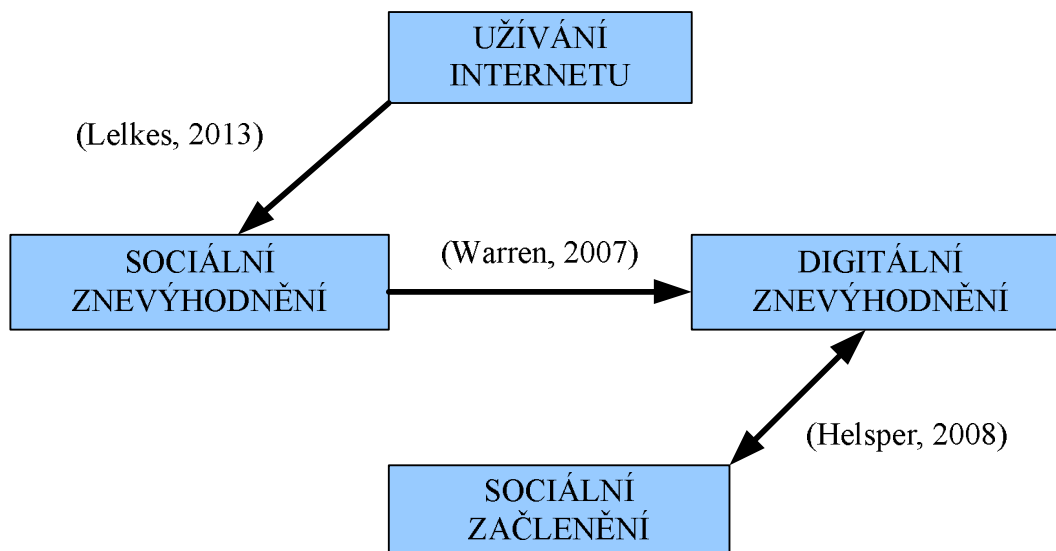

Schéma 3: Závěry analyzované zahraniční literatury; schéma inspirováno Helsper (2008).

Schéma je podle základních konceptů práce rozděleno do čtyř oblastí – užívání Internetu, digitální znevýhodnění, sociální začlenění a sociální znevýhodnění; šipky naznačují vztah (jednosměrný či obousměrný). Lelkes (2013) pozoruje pozitivní vztah mezi užíváním Internetu a sociálním znevýhodněním; u Warrena (2007) je rozpracován kauzální vztah (kdo je sociálně znevýhodněn, je i digitálně znevýhodněn). Helsper (2008) dochází k závěru o vzájemném ovlivňování mezi sociálním začleněním a digitálním znevýhodněním.

Před vlastním formulováním hypotéz je nutné zodpovědět otázku, zda mezi sledovanými jevy (sociálním a digitálním znevýhodněním) existuje vztah závislosti. Základní hypotézou je tzv. nulová hypotéza, která předpokládá nezávislost mezi daty.

H0: Mezi sociálním znevýhodněním a digitálním znevýhodněním není vztah závislosti.

Výstupy rešerše odborné literatury, vzájemné souvislosti mezi jednotlivými tématy (viz schéma č. 3 výše) vedou k závěrům, jež vyvrací nulovou hypotézu: je patrné, že mezi

oběma studovanými dimenzemi znevýhodnění (sociální a digitální) existuje vztah závislosti; tudíž je možné formulovat i další hypotézy.

H1: Digitálně znevýhodnění jedinci budou více sociálně znevýhodnění než jedinci sociálně začlenění.

Hypotéza je odvozena z Warrenovy práce (2007) o vztahu mezi sociální a digitální exkluzí v rurálních oblastech (studie založena na britských datech z let 1997–2002). Warren závěr analýz definuje v intencích kauzálního vztahu: sociální znevýhodnění vede k znevýhodnění digitálnímu. Čistě kauzální vztah mezi daty není v předkládané práci testován, pozornost je zaměřena na srovnání užívání digitálních technologií ve skupinách sociálně znevýhodněných a sociálně začleněných. Warren (2007) dále užívá pojem sociální exkluze, jenž implikuje extrémní formu nemožnosti participace na společnosti. Vzhledem k neuplatnitelnosti konceptu pro data Aktér 12 – 2011 je zaměněn za koncept sociálního znevýhodnění, jak byl definován výše.

H2: Sociální a digitální inkluze pozitivně korelují s některými specifickými typy sociálního a digitálního znevýhodnění.

Hypotéza vychází ze závěrů studie Helsper (2008), že i sociálně začlenění jedinci mohou vykazovat známky digitálního znevýhodnění. Takový vztah může představovat třeba situace, kdy ekonomicky zajištěný jedinec, bez deprivace osobních, sociálních, částečně i kulturních zdrojů (nelze jej tedy považovat za sociálně znevýhodněného), má přístup k Internetu, ale přesto může vykazovat některé konkrétní známky digitálního znevýhodnění (např. nedokáže vyhledat potřebnou informaci). V této konkrétní situaci nelze hovořit o digitálním znevýhodnění obecně; důležitý je důraz na specifické a konkrétní projevy digitálního znevýhodnění.

H3: Pravidelné užívání Internetu pomáhá překonávat zejména osobní a kulturní znevýhodnění.

Tato hypotéza se spíše než k digitálnímu znevýhodnění vztahuje k obecnému užívání Internetu. Podle některých studií (srov. Weidman, Fernandez, Levinson & kol., 2012)

pravidelné užívání Internetu, zejména pro on-line komunikaci, přispívá k prohlubování nerovností sociálních (málo sociálních kontaktů) i osobních (vliv na psychiku, např. stydlivost nebo úzkost). Na druhou stranu se však objevují studie, jež dospívají k závěru, že Internet napomáhá překonávat nepříznivé sociální situace (srov. Lelkes, 2013). Následující hypotéza vychází z druhého předpokladu, a to zejména kvůli vzorku respondentů, který nezahrnuje jedince s vysokou mírou společenské úzkosti. Hypotéza tedy vychází z předpokladu, že používání Internetu pozitivně ovlivňuje sociální znevýhodnění, zejména znevýhodnění v oblastech osobní a kulturní.

Testování poslední hypotézy je zaměřeno zejména na sociálně znevýhodněné a jejich přístup k Internetu a jeho užívání. Rovinu digitálního znevýhodnění v souvislosti se sociálním znevýhodněním reflektují předchozí hypotézy.

Reflexí hypotéz by práce měla přispět k rozšíření teoretického podkladu pro další zkoumání digitální propasti (digital divide) v českém prostředí. Největším přínosem pak mohou být výsledky a závěry vyplývající z ověřování druhé hypotézy, která předpokládá vztah mezi sociálně začleněnými a některými konkrétními projevy digitálního vyloučení. Na základě výsledků by v tomto případě bylo možné vytvořit konkrétní sociotechnická doporučení (např. doporučení pro vzdělávací systém). První a třetí hypotéza pak slouží spíše k popisu současného stavu české společnosti v oblasti digitálního a sociálního znevýhodnění, který je však možné porovnat s dostupnými zahraničními výsledky a v budoucnu také s novějšími českými daty.

METODOLOGIE

Jak již bylo zmíněno v úvodu, studovaná data pochází z katedrálního¹⁹ výzkumu Aktér 12 – 2011 (přesné znění vybraných otázek a nabízených odpovědí viz Příloha 1).

Vzorek tvořilo 1106 respondentů a respondentek ve věku 18 až 89 let. Výzkum probíhal v prosinci 2011, a to na celém území České republiky.

Dále budou představeny jak proměnné jednotlivých zdrojů sociálního a digitálního znevýhodnění, tak způsob testování představených hypotéz.

Index sociálního znevýhodnění je tvořen ekonomickými, kulturními, sociálními a osobními zdroji. Ekonomické zdroje vycházejí z respondentova sebezařazení do jedné ze sociálních vrstev – dolní vrstva, nižší střední vrstva, střední vrstva, vyšší střední vrstva a horní vrstva. Z těchto pěti nabízených sociálních vrstev reálně fungují pouze čtyři, s nimiž pracuje i tato studie; horní vrstva je totiž zastoupena velmi slabě (n=2). Subjektivní zařazení do jedné ze sociálních vrstev je pozorováno ve vztahu s ekonomickým postavením (ekonomickými zdroji), jež představuje objektivní kategorii. K tomuto kroku je přistoupeno pouze k ověření fungování subjektivního sebezařazení.

Zdroje kulturního znevýhodnění měří otázka zjišťující frekvenci navštěvování divadel, koncertů a výstav. V intencích Bourdieuho teorie kulturního kapitálu je mezi zdroje kulturního znevýhodnění zařazeno také nejvyšší ukončené vzdělání respondentů (základní; vyučen/vyučena; nižší střední; střední s maturitou; vysokoškolské). Sociální zdroje zachycují dotazy ohledně četnosti setkávání se se známými a telefonování s příbuznými a se známými. Všechny tři otázky zjišťující frekvenci nějaké ze zmíněných činností využívají k odpovědi osmibodové škály. Tyto škály jsou dále transformovány na škály čtyřbodové – denně; pravidelně, několikrát týdně; jednou týdně a méně; nikdy.

Poslední ze zdrojů sociálního znevýhodnění – zdroje osobní – jsou měřeny pouze jednou otázkou – zda respondenti/respondentky využili v průběhu posledních pěti let služeb psychologa, psychoterapeuta. U lidí, kteří těchto odborných služeb využili či pravidelně využívají, je možné předpokládat nějaký psychický problém, jenž může

¹⁹ Katedra sociologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

snížovat kvalitu jejich života a tím je také znevýhodňovat v rámci většinové společnosti. Předpoklad využití psychologických či psychoterapeutických služeb jako jeden ze zdrojů znevýhodnění je však nutné v následující části ověřit. Ověřovaná bude především reliabilita tohoto zdroje vzhledem k ostatním zdrojům sociálního znevýhodnění.

Zdroje **digitálního znevýhodnění** budou měřeny otázkou týkající se míry používání Internetu, respektive internetových služeb (např. e-mailu). Osmibodová škála je opět převedena na škálu čtyřbodovou – denně; pravidelně, několikrát týdně; jednou týdně a méně často; vůbec ne (neuživatel). Zejména druhá hypotéza, zkoumající vztah mezi sociální a digitální inkluzí a některými specifickými typy sociálního a digitálního znevýhodnění, pracuje s baterií otázek zabývajících se uživatelskými dovednostmi na Internetu (vyhledávání informací, hry, znalosti softwaru atd. viz Příloha č. 1) a motivací užívat Internet. Reálné užívání Internetu (odpovědi uživatelů) jsou následně srovnávány s domněnkami neuživatelů o (ne)výhodách užívání Internetu.

Způsob testování hypotéz

K zamítnutí **nulové hypotézy** předpokládající nezávislost mezi sociálním a digitálním znevýhodněním (ordinální data) je použita metoda kontingenčních tabulek; koeficient Gamma naznačuje směr závislosti vztahu.

K testování **první hypotézy** (digitálně znevýhodnění jedinci budou více sociálně znevýhodnění než jedinci sociálně začlenění) je opět využita kontingenční tabulka, pomocí níž je porovnáváno, zda digitálně znevýhodnění jsou také častěji sociálně znevýhodnění než skupina sociálně začleněných.

Druhá hypotéza (sociální a digitální inkluze pozitivně koreluje s některými specifickými typy sociálního a digitálního znevýhodnění) kromě indexů sociálního a digitálního znevýhodnění pracuje předně s baterií otázek týkajících se motivace, dovedností používání Internetu atd., tedy jednotlivých stupňů přístupů k Internetu dle van Dijkova modelu. K testování hypotézy je využita metoda korelace, jež zobrazuje místo, kde se mezi dvěma proměnnými uplatňuje vztah závislosti. Kromě korelace je také použita metoda kontingenčních tabulek, která umožní pozorovat směr závislosti vztahu dvou či více proměnných.

Třetí hypotéza (pravidelné užívání Internetu pomáhá překonávat zejména osobní a kulturní znevýhodnění) nepracuje s celkovým indexem sociálního znevýhodnění, ale zaměřuje se na proměnné týkající se zdrojů osobního a kulturního znevýhodnění. Dimenze digitálního znevýhodnění není reflektována, poněvadž hypotéza předpokládá testování pouze uživatelů. Vliv pravidelného užívání na osobní a kulturní zdroje znevýhodnění bude opět testován pomocí kontingenčních tabulek. Vliv pravidelného užívání na obě sledované dimenze znevýhodnění je následně porovnáván s uživateli, kteří označili, že Internet užívají jednou týdně a méně často, tedy nepravidelně.

„DIGITÁLNÍ ZNEVÝHODNĚNÍ JAKO DŮSLEDEK SOCIÁLNÍHO ZNEVÝHODNĚNÍ“²⁰

Výsledky testování hypotéz

Index sociálního znevýhodnění, jak je zmíněno již v teoretické a metodologické části práce, je tvořen ekonomickými zdroji (sebezařazením do sociální vrstvy), kulturními zdroji (návštěvy divadel, koncertů, výstav; vzdělání), sociálními zdroji (frekvence setkávání se a telefonování si s příbuznými a známými) a zdroji osobními (využívání služeb psychologa nebo psychoterapeuta). Pomocí korelace (viz Příloha 2) byly ověřeny vzájemné vztahy mezi zdroji sociálního znevýhodnění; jednotlivé zdroje tvořící třináctibodovou škálu byly následně podrobeny testu konzistence ($\alpha = 0,684$).

Z výsledku koeficientu alfa lze usuzovat, že všechny sledované a výše popsané zdroje měří míru sociálního znevýhodnění. Na základě směrodatné odchylky indexu sociálního znevýhodnění ($\sigma = 2,082$) byla třináctibodová škála přetransformována na škálu pětibodovou, jejíž extrémy představují sociálně znevýhodněné a na druhé straně sociálně velmi začleněné. Pro přehlednost prezentace dat jsou však použity pouze tři kategorie/body – sociálně znevýhodnění, sociálně začlenění a sociálně velmi (extrémně) začlenění. Následující tabulka shrnuje celkový počet a procento respondentů a respondentek v jednotlivých skupinách sociálního znevýhodnění/začlenění; ($n=1106$).²¹

míra sociálního znevýhodnění/začlenění	celkem respondentů/respondentek	celkem
sociálně znevýhodnění	91	8,4 %
sociálně začlenění	928	85,4 %
vysoce sociálně začlenění	68	6,3 %

Tabulka 3: Jednotlivé skupiny sociálního znevýhodnění/začlenění; ($n=1106$).

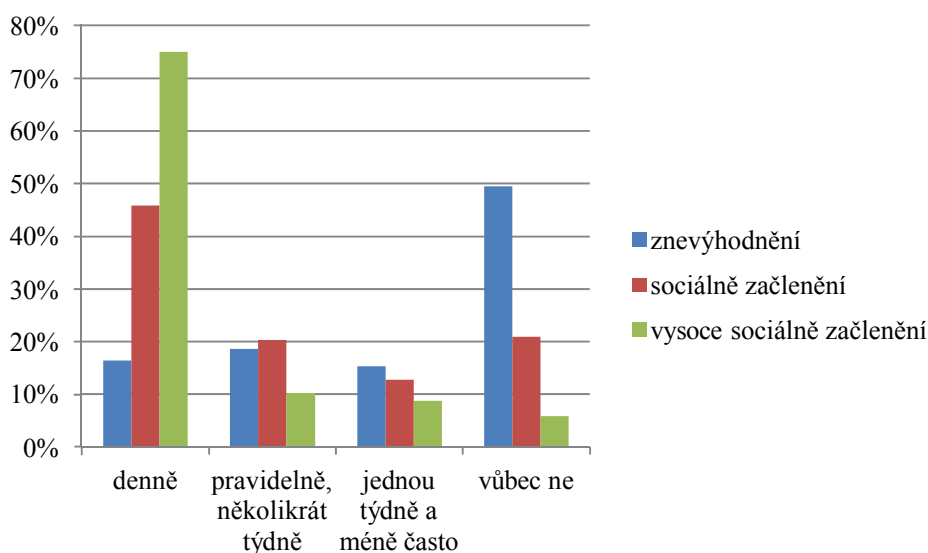
Druhou rovinou nerovností, která je zde tematizována, je **znevýhodnění v oblasti digitálních technologií**. Protože cílem práce je pozorovat a následně interpretovat

²⁰ Parafráze závěru Warrenovy (2007) studie „The Digital Vicious Cycle: Links between Social Disadvantage and Digital Exclusion in Rural Areas”.

²¹ Index n udává počet respondentů/respondentek, kteří zodpověděli danou otázku.

vztahy mezi sociálním a digitálním znevýhodněním, je nutné zamítnout nulovou hypotézu, která předpokládá nezávislost mezi daty. Pomocí metody kontingenčních tabulek, které testovala vztah mezi sociálně znevýhodněnými/začleněnými a mírou užívání Internetu, je zamítnuta nulová hypotéza (předpokládající nezávislost dat) na hladině významnosti 1 %.

Je-li nulová hypotéza zamítnuta, je možné analyzovat další možné odstíny vztahu mezi oběma proměnnými. Koeficient linearit Gamma naznačuje poměrně silný záporný vztah mezi sledovanými proměnnými (-,525) – sociálně znevýhodnění častěji označovali odpověď, že Internet nepoužívají nikdy nebo velmi nepravidelně oproti skupině sociálně začleněných, která častěji vybírala odpovědi, že Internet používá pravidelně, minimálně jednou týdně. Výsledky analýzy zobrazuje také následující graf.

Graf 1: Míra používání Internetu v jednotlivých skupinách sociálně znevýhodněných/začleněných (v %); (n=813).

Téměř polovina respondentů a respondentek (49,5 %), které lze považovat za sociálně znevýhodněné, uvedla, že Internet vůbec nepoužívá. Denně pak Internet používá pouze 16,5 % sociálně znevýhodněných, 18,7 % pravidelně, několikrát týdně a 15,4 % jednou týdně a méně často. Dále pak v této sociální skupině užívá Internet 16,5 % denně, 18,7 % pravidelně, několikrát týdně. Oproti tomu sociálně začlenění nejčastěji uváděli, že Internet používají denně (45,9 %), v této skupině pak vůbec nepoužívá Internet 20,9 % respondentů/respondentek. Tři čtvrtiny dotazovaných, které můžeme považovat

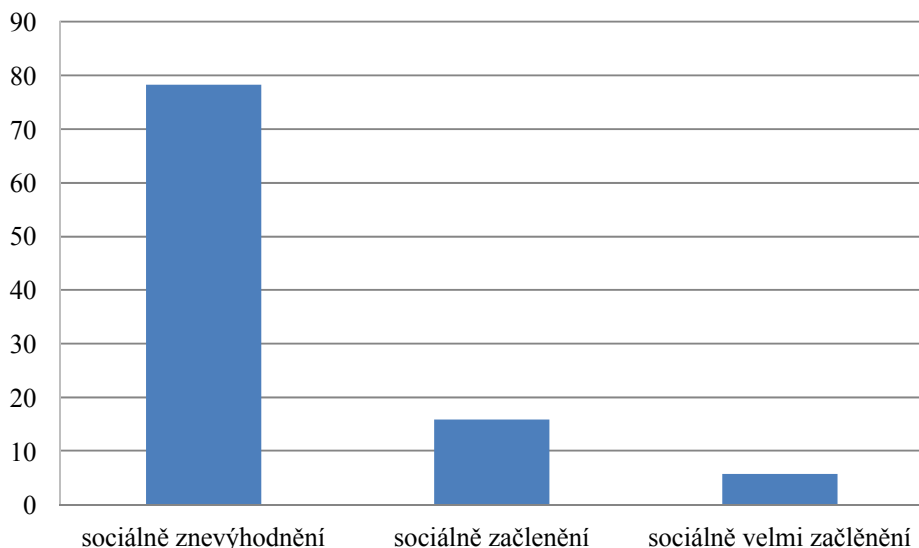
za vysoce sociálně začleněné, také uvedly, že Internet používají každý den. Pouze 5,9 % v této skupině uvedlo, že Internet nevyužívá vůbec.

Kontingenční tabulka analyzující vztah mezi sociálním znevýhodněním a užíváním Internetu, již byla zamítnutá nulová hypotéza (viz Příloha 3), **testuje** zároveň i první hypotézu (**H1: digitálně znevýhodnění budou častěji jedinci sociálně znevýhodnění než jedinci sociálně začlenění**).²² Digitálním znevýhodněním je rozuměno nepoužívání Internetu či velmi omezený přístup k digitálním technologiím. Proměnná digitálního znevýhodnění tedy zahrnuje jak uživatele, tak i neuživatele Internetu. Analogicky k indexu sociálního znevýhodnění je vytvořen index digitální znevýhodnění, který obsahuje souhrn možných přístupů k Internetu/digitálním technologiím, jež vychází z modelu přijímání nových technologií van Dijka.

Digitální znevýhodnění je v této práci měřeno baterií otázek týkajících se především motivačního, uživatelského a částečně i dovednostního přístupu. Na tyto otázky odpovídali pouze uživatelé Internetu, tedy respondenti a respondentky, kteří v předchozí otázce uvedli, že Internet používají alespoň jednou měsíčně. Pro ověření první hypotézy je tak vytvořen index digitálního znevýhodnění,²³ jenž zahrnuje právě zmíněné druhy přístupů k Internetu; následně je za pomoci kontingenční tabulky (předpoklad nezávislosti dat zamítnut na hladině významnosti 5 %) sledován vztah mezi tímto indexem a indexem sociálního znevýhodnění. Následující graf zobrazuje procentuální zastoupení digitálně znevýhodněných (svislá osa) v jednotlivých dimenzích sociálního znevýhodnění (vodorovná osa). Pro tuto analýzu bylo pro přehlednost výstupů dat pracováno se třemi kategoriemi sociálního znevýhodnění.

²² Nulová hypotéza tohoto vztahu byla zamítnuta na hladině významnosti 5 %.

²³ Způsob odpovědí týkajících se digitálního znevýhodnění byl opačný než v případě znevýhodnění sociálního. Z toho důvodu byly stupně škál během analýzy převráceny.

Graf 2: Digitálně znevýhodnění/začlenění (v %); (n=813).

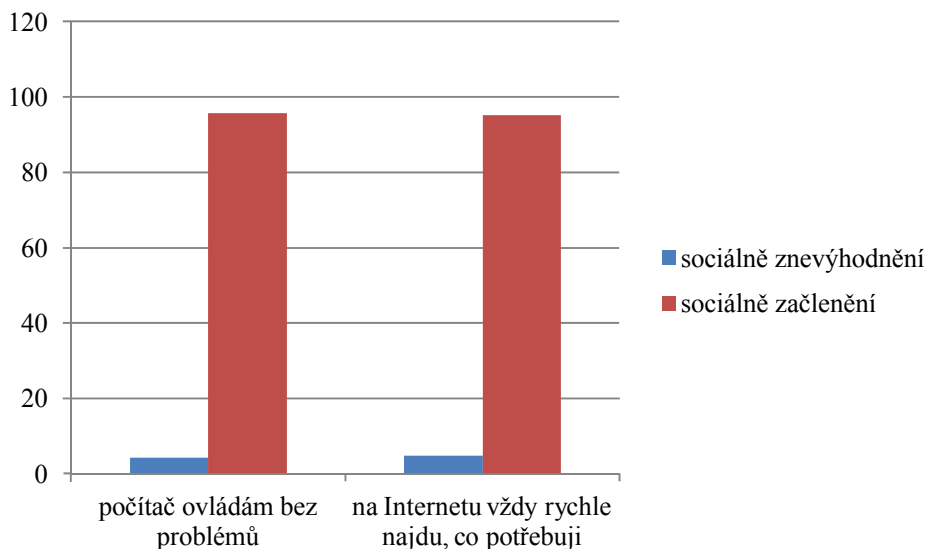
Skupina sociálně znevýhodněných obsahuje více jak tři čtvrtiny (78,3 %) digitálně znevýhodněných respondentů a respondentek. Naopak sociálně začlenění (i ve své extrémní podobě) jsou digitálně znevýhodňováni méně často (5,8 %); celkem tyto dvě skupiny začleněných představují 21,7 % digitálně znevýhodněných.

Další analýzy se týkají **testování druhé hypotézy (H2: sociální a digitální inkluze pozitivně koreluje s některými specifickými typy sociálního a digitálního znevýhodnění)**. Za pomoci série kontingenčních tabulek byla pozornost zaměřena na sledování vztahu mezi sociální inkluzí (začlenění v oblasti ekonomické, kulturní atd.) a konkrétními projevy digitálního znevýhodnění (např. rychlost a přesnost vyhledávání informace na Internetu atd.).

Výsledky prokazují vztah mezi sledovanými proměnnými, avšak obecně lze říci, že sociálně začlenění jedinci (střední a horní vrstva) nevykazují známky digitálního znevýhodnění:

95,2 % sociálně začleněných (včetně sociálně velmi začleněných) rozhodně nebo spíše souhlasí s tím, že na Internetu vždy rychle naleznou to, co potřebují; 95,7 % sociálně začleněných respondentů/respondentek souhlasí s tvrzením, že počítač (jako zástupce digitálních technologií) ovládají zcela bez problémů. Níže zobrazený graf uvádí rozdíly v procentuálním zastoupení skupin sociálně začleněných i znevýhodněných v obou výše

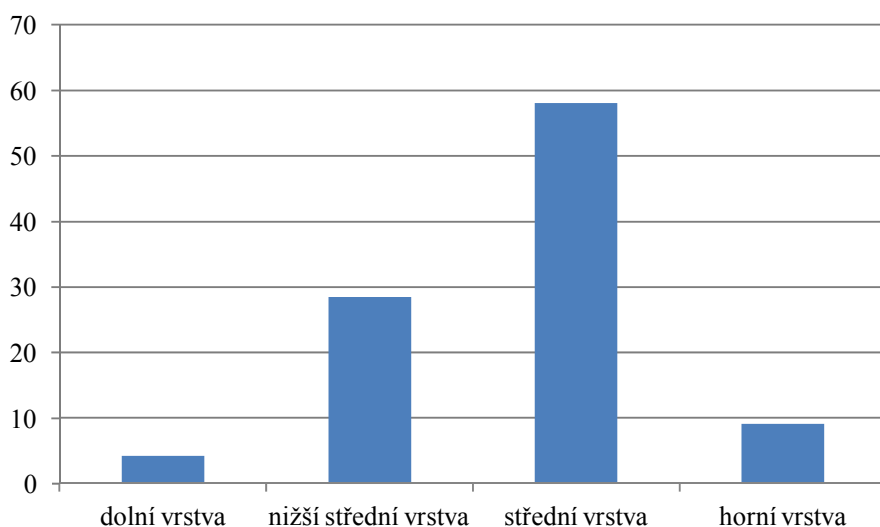
zmíněných tvrzeních, kteří rozhodně či spíše souhlasí s tím, že na Internetu vždy rychle naleznou, co potřebují, a že počítač ovládají zcela bez problémů.

Graf 3: Sociálně znevýhodnění/začlenění a jejich souhlas s uvedenými tvrzeními (v%); (n=820).

Přestože rozdíly v dovednostním přístupu, jak je patrné z grafu č. 3, jsou veliké (více než 80 %), obě sociální skupiny (znevýhodnění i začlenění) spatřují v Internetu užitečnou technologii; horní sociální vrstva navíc častěji Internet využívá také jako zdroj zábavy a odpočinku.

Rozdíly ve vnímání Internetu jako zdroji zábavy v jednotlivých sociálních skupinách pak zobrazuje graf č. 4 – procenta označují respondenty/respondentky, kteří odpovídali, že rozhodně souhlasí či spíše souhlasí s tvrzením, že Internet využívají jako zdroj odpočinku a zábavy.

Graf 4: Počet respondentů/respondentek, kteří využívají Internet jako zdroj zábavy a odpočinku (v %); (n=820).

Sociálně začlenění, mezi něž je možné řadit horní, střední a částečně i nižší střední vrstvu, využívají Internet jako zdroj zábavy častěji než jedinci, jež se situují do dolní vrstvy: zdroj zábavy pro 58,1 % ve střední vrstvě oproti 4,3 % respondentů a respondentek z dolní sociální vrstvy.

Pro ověření třetí hypotézy (**H3: pravidelné užívání Internetu pomáhá překonávat zejména osobní a kulturní znevýhodnění**) byly nejprve testovány vztahy mezi (ne)pravidelným používáním Internetu a indexy kulturního a sociálního znevýhodnění, následně pak specifické rysy těchto druhů znevýhodnění (např. návštěvnost divadel, koncertů, výstav). Nulová hypotéza tohoto testu (vztahu mezi pravidelným užíváním Internetu a kulturním znevýhodněním) byla zamítnuta na hladině významnosti 1 % a data naznačují tendenci, že pravidelní uživatelé Internetu jsou častěji kulturně a sociálně začlenění oproti jedincům, jež Internet užívají nepravidelně. Vztah mezi pravidelným používáním Internetu a rovinou osobního znevýhodnění nebyl prokázán, tudíž další analýzy testující třetí hypotézu se vztahují již pouze k znevýhodnění v oblasti kulturních zdrojů.

Kromě obecné tendence sledovaného vztahu byly **dále testovány specifické rysy kulturního a osobního znevýhodnění** (návštěvnost kulturních akcí a míra setkávání s příbuznými) ve vztahu s pravidelným užíváním Internetu. 76,3 % pravidelných

uživatelů/uživatelek Internetu odpovědělo, že několikrát týdně (tedy pravidelně) navštěvují divadla, koncerty nebo výstavy. Zajímavé výsledky analýzy přináší skupina respondentů a respondentek, jež Internet nevyužívají téměř nikdy. 52,6 % jedinců z této skupiny uvedlo, že navštěvují divadla, koncerty či výstavy denně (viz Příloha 4). Vysoké procento digitálně začleněných, kteří navštěvují kulturní akce, není příliš překvapivé – tito jedinci jsou o kulturních a dalších společenských událostech lépe informovaní, rovněž nákup či rezervace vstupenek pro ně nepředstavuje nijak velký problém. Překvapivé je ovšem vysoké zastoupení sociálně znevýhodněných, kteří v dotazníku uváděli, že pravidelně navštěvují kulturní akce. Na rozdíl od digitálně začleněných skupina digitálně znevýhodněných bude využívat jiné informační kanály – např. televize, rádio nebo bezplatné noviny (Metro), kde se digitálně znevýhodnění mohou dozvědět informace o kulturním dění. Zároveň dostupná data nerozlišují mezi typy jednotlivých kulturních akcí, které mohou být různé podle ekonomických či kulturních zdrojů (například návštěva opery vs. kina).

Ve vztahu k frekvenci setkávání se s příbuznými a známými nemá pravidelné používání Internetu významný vliv. Pravidelní uživatelé a uživatelky Internetu nejčastěji odpovídají, že navštěvují své známé a příbuzné pravidelně (minimálně několikrát týdně), nepravidelní uživatelé a uživatelky častěji uvádějí, že navštěvují rodinu a přátele denně, jejich míra návštěvnosti je tedy vyšší. Z výsledků však nelze s jistotou vyvodit, která ze sledovaných skupin častěji kontaktuje rodinu. Dotazník měřil pouze off-line interakce, v nichž převažují digitálně znevýhodnění. Na druhou stranu digitálně začlenění mohou své příbuzné kontaktovat právě prostřednictvím Internetu, a proto frekvence jejich off-line interakcí je na nižší úrovni.

Na závěr této kapitoly uvedme **porovnání reálného a potenciálního užívání Internetu** (srovnání byly podrobeny skupiny uživatelů a neuživatelů): respondenti měli za úkol odhadnout, bez ohledu na to, jak často (ne)užívají Internet, nakolik využívání Internetu pomáhá zlepšit, usnadnit, ale i zkomplikovat či zhoršit situaci v několika vyjmenovaných oblastech sociálních, ekonomických a dalších aktivit. Testování vztahu mezi potenciálním a reálným užíváním Internetu není předmětem žádné z předchozích hypotéz, nicméně srovnání těchto proměnných může být užitečné pro následující diskuzi. Na prvním místě je opět metodou kontingenční tabulky sledován

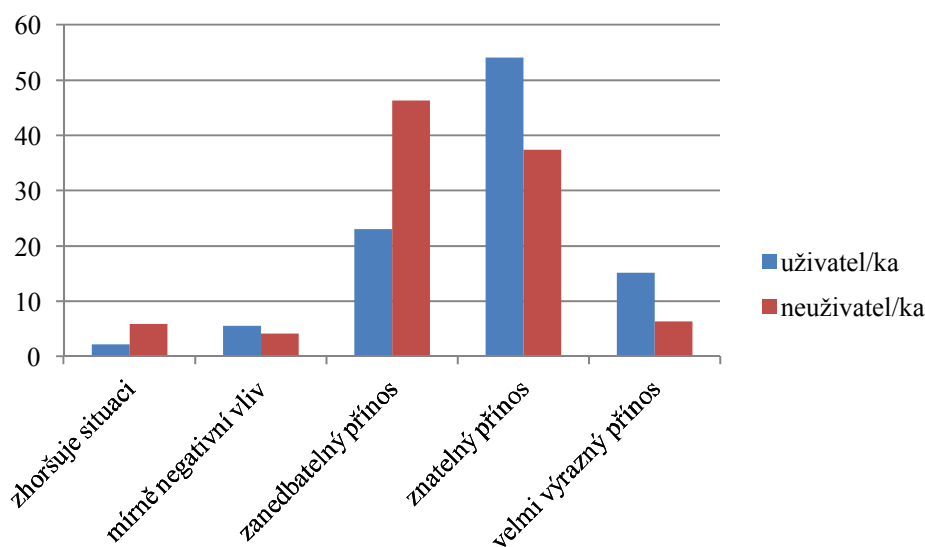
vztah mezi neuživateli/neuživatelkami a situacemi v kulturních, ekonomických, sociálních i osobních oblastech.²⁴

Při testování vztahu mezi neuživateli/neuživatelkami Internetu a jednotlivými oblastmi sociálního znevýhodnění byla na základě výsledku chí-kvadrátu kontingenčních tabulek zamítnuta nulová hypotéza na hladině 1 %. Neuživatelé a neživatelky Internetu nejčastěji označili odpověď, že Internet má na danou společenskou sféru zanedbatelný vliv, zatímco uživatelé a uživatelky Internetu spatřují v užívání této technologie výhody. Uživatelé/uživatelky také častěji odpovídají, že Internet má na danou oblast znatelný vliv, v užívání Internetu tedy spatřují přínosnou technologii, jež zároveň usnadňuje jejich život (např. přínos v porozumění událostem, které se odehrávají doma i ve světě).

Také v oblasti rozvoje kariéry a uplatnění se na trhu práce neshledávají neživatelé/neživatelky Internet přínosným – dále zůstávají přesvědčeni, že Internet má i na tuto oblast pouze zanedbatelný či žádný vliv. Oproti tomu 40 % uživatelů a uživatelky spatřuje v užívání Internetu znatelný či velmi výrazný přínos právě pro rozvoj kariéry – uživatelé a uživatelky Internetu již znají výhody používání této technologie, mají s ní zkušenosti a často si bez ní již nedokáží představit osobní či pracovní život. Příčinu lze hledat v tom, že digitálně znevýhodnění jsou častěji také sociálně znevýhodnění, s čímž se pojí rovněž ekonomický status. Profese s nižším statutem často nevyužívají pro výkon povolání možnosti Internetu, a proto neživatelé a neživatelky častěji tvrdí, že Internet a jiné nové technologie nepřináší užitek či rozvoj pro jejich kariéru a uplatnění na trhu práce.

Další sledované téma zachycuje následující graf: jedná se o rozdíly v odpovědích na otázku, nakolik využívání Internetu zlepšuje a usnadňuje, anebo také zhoršuje a komplikuje situaci v oblasti porozumění tomu, co se děje v České republice i ve světě (v porovnání uživatelé vs. neživatelé).

²⁴ Jednotlivé oblasti shrnují proměnné v jedné konkrétní baterii otázek v dotazníku Aktér 12 – 2011.

Graf 5: Nakolik využívání Internetu zlepšuje a usnadňuje, anebo také zhoršuje a komplikuje situaci v oblasti porozumění tomu, co se děje v České republice i ve světě (v %); (n=1106).

Neuživatelé a neživatelky Internetu (46,3 %) odpovídají častěji, že Internet má pouze zanedbatelný přínos pro porozumění situace v České republice a ve světě; stejný názor uvádí 23 % uživatelů a uživatelky. Oproti tomu 54,1 % uživatelů a uživatelky spatřuje v Internetu jako zdroji informací znatelný přínos, zatímco skupina neživatelů/neživatelek je u této odpovědi zastoupena necelými čtyřiceti procenty (37,4 %).

Závěrem lze říci, že nejen na základě sekundární odborné literatury, ale i na základě všech zde představených analýz vztahů je zamítnuta nulová hypotéza (H_0 : Mezi sociálním znevýhodněním a digitálním znevýhodněním není vztah závislosti). Mezi sledovanými proměnnými je prokázán statisticky významný vztah závislosti, jenž je dále interpretován.

DISKUZE

Níže jsou diskutovány závěry analýz vztahů mezi digitálním a sociálním znevýhodněním; jsou porovnávány a konfrontovány s odbornou, především zahraniční literaturou, jež je uvedena v první části práce. Kromě interpretace závěrů jsou nabídnuta další témata vhodná k budoucímu studiu v oblasti Internetu a sociálního znevýhodnění.

Pro testování hypotéz byly vytvořeny indexy sociálního a digitálního znevýhodnění. Teoretickým rámcem indexu sociálního znevýhodnění byla Bourdieuhova teorie kapitálů, index digitálního znevýhodnění byl opřen o van Dijkův model přístupů k digitálním technologiím. Pokud jde o zdrojová data, otázky v dotazníku Aktér 12 – 2011 dobře mapují znevýhodnění v sociální oblasti, důkazem je mimo jiné koeficient konzistence škály, zmiňovaný v předchozí části. Digitálního znevýhodnění je v dotazníku Aktér 12 – 2011 reflektováno baterií otázek týkajících se přístupu k Internetu, znalostí a dovedností v oblasti digitálních technologií (viz Příloha 1). Tyto otázky jsou dobře využitelné pro tvorbu indexu, nicméně by bylo vhodné, kdyby jednotlivé dimenze přístupu k digitálním technologiím (podle van Dijkova modelu) byly v dotazníku rovnoměrně zastoupené.

Z celkového počtu respondentů ($n=1106$) je možné označit necelou desetinu respondentů a respondentek za sociálně znevýhodněné – nejsou vyloučení, ale „pouze“ odsunuti na okraj společnosti (Sirovátka, 2006, s. 628). Toto sociální znevýhodnění bývá nejčastěji důsledkem špatné ekonomické situace, menší podíl pak mají zmiňované kulturní, sociální a osobní zdroje. Poslední zmíněný zdroj (osobní) je v analýzách dat z Aktéra 12 – 2011 zastoupen pouze jednou otázkou, jež je v kontextu sociálního znevýhodnění relevantní (návštěva psychologa a psychoterapeuta). V dalším výzkumu by bylo dobré věnovat této dimenzi větší prostor a konceptualizovat daný zdroj sociálního znevýhodnění v souvislosti s užíváním Internetu podrobněji (např. Wilkinson & Marmot, 2003).

Sociální znevýhodnění v podobě popsané v teoretické části má negativní dopady jak na užívání Internetu, tak na celkový přístup k digitálním technologiím. Z grafu č. 1 (Míra používání Internetu v jednotlivých skupinách sociálně znevýhodněných/začleněných v % / $n=813$ /) je patrné, že sociálně znevýhodnění častěji označovali odpověď, že Internet nepoužívají nikdy nebo velmi nepravdělně. Ve svém počátku byl Internet drahou

záležitostí, kterou si mohli dovolit jen ekonomicky zajištění jedinci, sociálně začlenění. Přestože v dnešní době se tato situace mění a využívání Internetu již nepředstavuje tak velkou ekonomickou zátěž, značné procento lidí stále nemá k této ani k jiným digitálním technologiím přístup.

Důvody, proč někteří lidé nepoužívají Internet, však nemusí spočívat jen v ekonomických zdrojích – může se jednat i o vlastní rozhodnutí jedince (tzv. dobrovolní ne uživatelé), nebo o vliv jakékoli zde zmíněné dimenze sociálního znevýhodnění, nejčastěji věk, vzdělání či sociální vrstva. Sociálně začlenění naopak nejčastěji prokazovali pravidelné používání Internetu (minimálně jednou týdně). Tento závěr odpovídá předpokladu, že jednotlivé dimenze nerovností se vzájemně ovlivňují a posilují (Helsper, 2008; Mariën & Van Audenhove, 2010). Naplňuje se tak tvrzení Matoušova efektu – na jedné straně se sociální a digitální znevýhodnění prohlubuje (nedokáží se přizpůsobit digitální době, stále nechtějí nebo nemohou využívat nové technologie), na druhé straně se situace sociálně a digitálně začleněných zlepšuje (přizpůsobují se novým požadavkům technologií a díky digitálním technologiím profitují).

S tvrzením o vzájemném posilování dimenzí znevýhodnění je spojena **první z testovaných hypotéz**; ta přichází se závěrem, že digitálně znevýhodnění jsou častěji lidé, které lze označit také za sociálně znevýhodněné. Vracíme se tak k úvahám nad ekonomickou, kulturní a sociální situací jedinců a jejich přístupem k digitálním (informačním i komunikačním technologiím). Digitálně začlenění jedinci posilují své začlenění v rovině sociální například pravidelným on-line kontaktováním přátel a příbuzných, získáváním informací o dění v České republice i ve světě atd. Výsledky testování první hypotézy odpovídají závěrům Warrenovy studie (2007) o sociální a digitální exkluzi v britských rurálních oblastech; Warrenova studie však testovala čistě kauzální vztah, který tato práce nereflektovala. I přes zmíněnou odlišnost jsou závěry jak hypotézy testované na českých datech, tak závěry Warrenovy studie velmi podobné. Warren (2007) dále užívá pojmu sociální exkluze, jenž, jak bylo zmíněno, nelze testovat na vzorku výzkumu Aktér 12 – 2011, kde sociálně vyloučení jedinci nejsou zastoupeni. Důvodem může být špatná dostupnost (kontaktování) či komunikace s touto skupinou lidí.

Můžeme-li konstatovat, že digitálně znevýhodnění jsou častěji jedinci znevýhodnění také sociálně, je nutné vědět, jak se tento vztah konkrétně projevuje – tím se zabývá **testování druhé hypotézy**. Hypotéza předpokládá, že sociální a digitální inkluze pozitivně koreluje s některými specifickými typy sociálního a digitálního znevýhodnění. V souvislosti s konkrétními projevy sociálního a digitálního znevýhodnění/začlenění lze hovořit o tendenci k závislosti mezi pozorovanými proměnnými; nicméně ve skupině sociálně začleněných nebyly pozorovány žádné signifikantní projevy digitálního znevýhodnění.

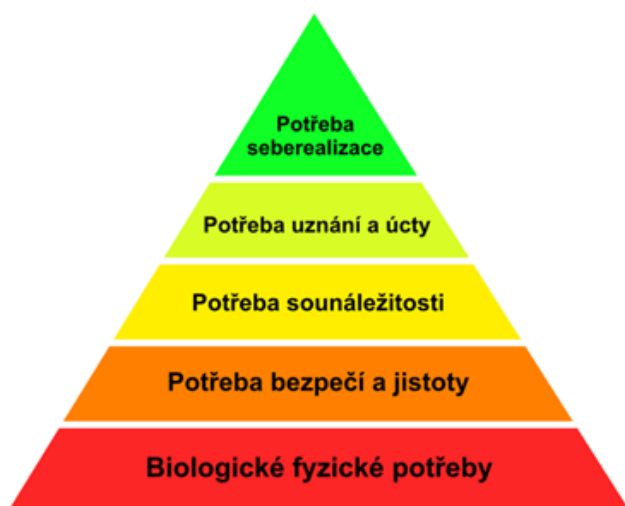
Více než devadesát procent sociálně začleněných jedinců odpovědělo kladně na otázky týkající se fyzického přístupu k Internetu, jejich digitálních dovedností i motivace (van Dijkovy dimenze přístupů) – pravidelní uživatelé/uživatelky spatřují znatelný přínos Internetu například v oblasti porozumění tomu, co se děje doma i ve světě; neuživatelé/neuživatelky oproti pravidelným uživatelům a uživatelkám považují častěji Internet za technologii, která zhoršuje situaci v dané oblasti. Je tedy možné, že se domnívají, že Internet komplikuje porozumění, podává špatné, nespolehlivé či lživé informace. Nejčastější odpověď neutilizátorů a neutilizátorek Internetu je, že tato komunikační a informační technologie má pouze zanedbatelný přínos ve sledovaných oblastech společenského, kulturního i ekonomického života. Tím se opět dostáváme k naplnění Matoušova efektu: propast mezi uživateli/uživatelkami a neutilizátoru/neutilizátorkami se neustále zvětšuje a prohlubuje. Neutilizátoré a neutilizátorky jsou čím dál tím více digitálně znevýhodňováni, což v některých případech může dále prohlubovat jejich znevýhodnění sociální. Zvětšování nerovností (sociální i digitálních) pak může vést až k exkluzi, tedy stavu, kdy je člověk odvržen na okraj společnosti.

Zaměříme-li se na přístup motivační, sociálně začlenění častěji označují odpověď, že Internet potřebují k výkonu práce. Tento výsledek není nijak překvapivý, uvedeme-li do souvislosti sociální začlenění s ekonomickým statutem: sociálně začlenění jsou častěji ekonomicky začlenění, což bývá důsledkem stabilního, dobře placeného zaměstnání. Tato „dobrá“²⁵ zaměstnání jsou ve výzkumu Aktér 12 – 2011 zastoupena následujícími kategoriemi: vyšší řídicí pracovník, podnikatel se zaměstnanci, vysokoškolský učitel; nižší řídicí pracovník, odborník ve školství, zdravotnictví, kultuře apod.; úředník.

²⁵ Dobrymi zaměstnáními jsou zde myšlena taková zaměstnání, která jedincům zajišťují ekonomické začlenění. I když samozřejmě u výše jmenovaných povolání toto ekonomické „začlenění“ může být skutečně různé (například podnikatel se zaměstnanci vs. odborník ve školství či kultuře).

Takováto a podobná povolání vyžadují schopnost práce s Internetem; i proto respondenti a respondentky výzkumu, které lze považovat za sociálně začleněné (potažmo tedy také ekonomicky začleněné), častěji tvrdili, že Internet je nutný k výkonu jejich povolání.

Závěry testování druhé hypotézy se také shodují s výsledky testování Helsper (2008, s. 48), která dochází k závěru, že je velmi nepravděpodobné, aby sociálně izolovaní jedinci byli digitálně začlenění; podobně i finanční služby nabízené přes Internet nebudou sociálně izolovanými jedinci využívány.²⁶ Tento závěr byl částečně využit již při konceptualizaci sociálních zdrojů v teoretické části – výsledky analýz, jak v případě Helsper (2008), tak v případě výzkumu Aktér 12 – 2011, týkající se právě vztahů konkrétních projevů digitálního a sociálního znevýhodnění/začlenění, odráží Maslowovu pyramidu hierarchických potřeb.

Obrázek 1: Maslowova pyramida hierarchických potřeb.²⁷

Základnu pyramidu tvoří fyziologické potřeby nutné pro samotnou existenci člověka, nejsou-li tyto potřeby naplněny, není možné, aby se člověk zajímal o další výše položené roviny potřeb. Používání Internetu je možné vzhledem k individuálním požadavkům a individuálnímu sociálnímu statusu zařadit do různých úrovní pyramidu.

²⁶ K dané úvaze dochází Helsper (2008) na základě analýzy hlavních komponent a faktorové analýzy, zatímco v této práci byla hypotéza o konkrétních projevech sociálního a digitálního začlenění/znevýhodnění měřena sérií kontingenčních tabulek.

²⁷ Obrázek [online]. [Staženo: 13. 7. 2014]. Dostupný z: <<http://www.filosofie-uspechu.cz/jak-motivovat-zamestnance/>>.

Sociálně znevýhodnění i sociálně vyloučení mohou používání Internetu spatřovat na samém vrcholu pyramidy, tedy v potřebě seberealizace. Oproti tomu sociálně začlenění, kteří si – na rozdíl od sociálně znevýhodněných – uvědomují nejrůznější výhody využívání technologií, mohou Internet umisťovat v pyramidě mnohem níže, pokud ne mezi potřeby fyziologické (ve smyslu něčeho, bez čeho by si nedokázali představit svůj život), tak třeba na úrovni potřeb jistoty a bezpečí, případně sounáležitosti. Zvláště když si uvědomíme stále rostoucí počet lidí využívajících nejrůznější sociální či komunikační sítě, kteří jsou v tomto podporováni ještě rozmachem, ale také tlakem na spotřebu (tedy nákup), nejnovějších technologií – chytré telefony, iPady, tablety apod. Tyto rozdíly ve vnímání Internetu potvrzují závěry výše provedených analýz – sociálně začlenění častěji využívají Internet jako zdroj odpočinku a zábavy.

Všechny zde představené závěry a interpretace lze shrnout: sociálně začlenění jedinci ve výzkumu nevykazovali žádné signifikantní projevy digitálního znevýhodnění a sociálně znevýhodnění pak projevy digitálního začlenění.

Pro **testování třetí hypotézy** byl přijat předpoklad vycházející z teorie Lelkes (2013), že pravidelné používání Internetu pomáhá překonávat zejména osobní a kulturní znevýhodnění. Index sociálního znevýhodnění ve smyslu interpersonálních vztahů byl tvořen pouze jednou otázkou, což může být z hlediska reliability dat částečně problematické – není zcela jisté, zda danou otázkou je opravdu měřen zdroj osobního znevýhodnění. Předpoklad správnosti využití této otázky (týkala se frekvence setkávání se s příbuznými a se známými) vychází z odborné literatury (viz teoretická část práce).

Pokud jde o překonávání osobního znevýhodnění, kterým se zabývala třetí hypotéza, nebyl vztah závislosti mezi pravidelným užíváním Internetu a zdroji osobního znevýhodnění při testování prokázán. Důvodem může být již zmiňovaná problematická konceptualizace osobního znevýhodnění či špatné zastoupení těch, kteří by vykazovali známky daného druhu znevýhodnění (např. dlouhodobá nemoc, psychické či fyzické omezení), mezi respondenty a respondentkami. Neprokázáním vztahu závislosti mezi sledovanými proměnnými se vracíme k otázce, zda v příštích výzkumech týkajících se vztahu sociability a používání Internetu nepřistoupit k alternativní hypotéze – pravidelné užívání Internetu, zejména pro online komunikaci, přispívá k prohlubování sociálních a osobních nerovností (Weidman, Fernandez, Levinson & kol., 2012).

V souvislosti s tím by také bylo vhodné v příštích výzkumech neslučovat zdroje

kulturního a osobního znevýhodnění dohromady (jako tomu bylo výše při testování třetí hypotézy).

Na závěr testování hypotéz bylo nabídnuto **srovnání reálného** (ve skupině uživatelů a uživatelék) **a potenciálního užívání Internetu** (skupina neuživatelů a neuživatelék).

Obecná tendence tohoto vztahu naznačuje, že uživatelé/uživatelky spatřují v možnostech Internetu výhody, zatímco neuživatelé a neuživatelky nejčastěji odpovídají, že tato technologie má na dané sféry ekonomického, kulturního i osobního života pouze zanedbatelný vliv. Příčinou zmiňovaného přesvědčení neuživatelů a neuživatelék Internetu mohou být jejich omezené schopnosti v oblasti uživatelského a dovednostního přístupu či omezené zkušenosti a neschopnost představit si možné výhody, jež užívání Internetu přináší.

ZÁVĚR

Předkládaná studie pracuje se dvěma základními koncepty – sociální a digitální znevýhodnění, mezi nimiž, prostřednictvím testování tří hypotéz, je zjišťován vztah závislosti. Teoretické východisko sociálního znevýhodnění se v této práci vymezuje vůči konceptu sociální exkluze, jež představuje extrémní formu znevýhodnění. Pozornost je dále věnovaná některým vybraným zdrojům, které sociální znevýhodnění formulují; jedná se o zdroje ekonomické, kulturní, sociální a osobní.

Koncept digitálního znevýhodnění je představen pomocí několika stěžejních studií, které tematizují digitální propast, tedy zabývají se nerovnostmi v přístupech k digitálním technologiím. Pro účely předkládané práce je předně využíván van Dijkův model popisující jednotlivé úrovně přístupů k novým technologiím; model je dále interpretován za pomoci dalších odborných článků. Na základě van Dijkova modelu a rešerše odborné literatury jsou stanoveny tři základní hypotézy, jež jsou v dalších částech práce testovány a interpretovány.

Představená práce v kontextu českého sociologického diskurzu rozšiřuje teoretický základ studia Internetu a tématu znevýhodnění s ním spjatého. Za hlavní přínos práce lze považovat výsledky první a třetí hypotézy – jejich testování ukazuje: 1) signifikantní vztah závislosti mezi sociálním a digitálním znevýhodněním; 2) vliv pravidelného užívání Internetu na rovinu osobního a zejména kulturního znevýhodnění. Výsledky druhé hypotézy očekávaly pozitivní korelaci mezi sociálně začleněnými/znevýhodněnými a některými specifickými typy sociálního a digitálního znevýhodnění, která však nebyla prokázána. I tento závěr, vyvracející vztah mezi konkrétními projevy sociálního či digitálního znevýhodnění, má svoji hodnotu – naznačuje například stále více se prohlubující digitální propast, na jejíchž koncích stojí sociálně a zároveň digitálně znevýhodnění na straně jedné a na straně druhé pak jedinci v těchto oblastech začlenění.

Poslední testované vztahy, vztah mezi reálným a potencionálním používáním Internetu, mohou posloužit jako téma pro příští výzkumy. Ty by se mohly soustředit na faktory ovlivňující odpovědi ne uživatelů a ne uživatelů Internetu, které označují Internet za technologii, jež má pouze zanedbatelné dopady v oblastech společenského, ekonomického či kulturního života společnosti.

LITERATURA

- Anthias, F. (2001). The Concept of 'Social Division' and Theorising Social Stratification: Looking at Ethnicity and Class. *Sociology*, Vol. 35, No. 4, s. 835–854.
- Basl, J. (2008). Význam počítačové gramotnosti a možnosti jejího zjišťování v rámci mezinárodního výzkumu PISA. *Socioweb*, No. 9, [online]. [Citováno: 18. 6. 2014]. Dostupné z: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=352&lst=103>>.
- Beck, U. (2004). *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In Richardson, J. G. (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport: Greenwood Press, s. 46–58.
- Bradbrook, G., Fisher, J. (2004). *Digital Equality: Reviewing Digital Inclusion Activity and Mapping the Way Forwards*. London: CitizensOnline.
- Buré, C. (2006). Digital Inclusion without Social Inclusion: The Consumption of ICTs within Homeless Subculture in Scotland. *The Journal of Community Informatics*, Vol. 1, No. 2, s. 116–133.
- Cabot, M. (2013). Cultura digital de masas y nueva educación. *Impulso*, Vol. 23, No. 57, s. 19–28.
- Černá, A., & Šmahel, D. (2009). Sebepoškozování v adolescenci: kontext reálného versus virtuálního prostředí a subkultur emo a gothic. *E-psychologie*, Vol. 3, No. 4, s. 26–44, [online]. [Citováno: 18. 6. 2014]. Dostupné z: <<http://e-psycholog.eu/pdf/cernaetal.pdf>>.
- DiMaggio, P., Hargittai, E., Neuman, W. R., & Robinson, J. P. (2001). Social Implications of the Internet. *Annual Review of Sociology*, Vol. 27, s. 307–336.
- Dombrovská, M., Landová, H., & Tichá, L. (2004). Informační gramotnost – teorie a praxe. *Knihovnická revue*, Vol. 15, No. 1, s. 7–18, [online]. [Citováno: 22. 6. 2014]. Dostupné z: <<http://knihovna.nkp.cz/nkkr0401/0401007.html>>.

- Guillén, M. F., & Suárez, S. L. (2005). Explaining the Global Digital Divide: Economic, Political and Sociological Drivers of Cross-National Internet Use. *Social Forces*, Vol. 84, No. 2, s. 681–708.
- Hargittai, E. (2002). Second-Level Digital Divide: Differences in People's Online Skills. *First Monday – Peer-reviewed journal of the Internet*, Vol. 7, No. 4, [online]. [Citováno: 7. 7. 2014]. Dostupné z: <<http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/viewArticle/942/864Head>>.
- Helsper, E. (2008). *Digital Inclusion: an Analysis of Disadvantage and the Information Society*. Department for Communities and Local Government, London, [online]. [Staženo: 15. 6. 2014]. Dostupné z: <<http://eprints.lse.ac.uk/26938/>>.
- Kim, E., Zahran, S., Brody, S., & Vedlitz, A. (2006). Geographies of Media Use and Social Capital. Conference Papers – *International Communication Association*, 2006 Annual Meeting, s. 1–28.
- Laghi, F., Schneider, B. H., Vitoroulis, I., Coplan, R. J., Baiocco, R. & kol. (2012). Knowing when Not to Use the Internet: Shyness and Adolescents' on-line and off-line Interactions with Friends. *Computers in Human Behavior*, Vol. 29, s. 51–57.
- Lamont, M., & Lareau, A. (1988). Cultural Capital: Allusions, Gaps and Glissandos in Recent Theoretical Developments. *Sociological Theory*, Vol. 6, No. 2, s. 153–168.
- Lelkes, O. (2013). Happier and Less Isolated: Internet Use in Old Age. *Journal of Poverty and Social Justice*, Vol. 21, No. 1, s. 33–46.
- Lindsay, C. (2005). Employability, Services for Unemployed Job Seekers and the Digital Divide. *Urban Studies*, Vol. 42, No. 2, s. 325–339.
- Lupač, P., & Sládek, J. (2008). The Deepening of Digital Divide in the Czech Republic. *Cyberpsychology, Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, No. 1, [online]. [Citováno: 18. 6. 2014]. Dostupné z: <<http://www.cyberpsychology.eu/view.php?cisloclanku=2008060203>>.
- Lupač, P. (2012). *Zkoumání sociální podmíněnosti současného způsobu technologického rozvoje: Za hranice (výzkumu) digitální propasti*. Disertační práce, [online]. [Citováno: 18. 6. 2014]. Dostupné z: <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/102619/>>.

- Luschen, K., & Bogad, L. (2010). Youth, New Media and Education: An Introduction. *Educational Studies*, Vol. 46, No. 5, s. 450–456.
- Mareš, P. (2000). Chudoba, marginalizace, sociálně vyloučení. *Sociologický časopis*, Vol. 36, No. 3, s. 285–297.
- Mareš, P., & Sirovátka, T. (2008). Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis*, Vol. 44, No. 2, s. 271–294.
- Mariën, I., & Van Audenhove, L. (2010). Embedding E-inclusion Initiatives in People's Daily Reality: The Role of Social Networks in Tackling the Digital Divide. *Conference paper – Digitas Conference – Digital Natives, Digital Immigrants, Digital Asylum-seekers: The Clash of Cultures; 22–24. 6. 2010, Romania*, [online]. [Citováno: 13. 7. 2014]. Dostupné z: <<http://ilsemarien.com/page/9>>.
- Marshall, D. (2002). History of the Internet: Timeline. *NetValley*, [online]. [Citováno: 23. 7. 2014]. Dostupné z: <<http://www.netvalley.com/archives/mirrors/davemarsh-timeline-1.htm>>.
- Merton, R. K. (1968). The Matthew Effect in Science: The Reward and Communication Systems of Science Are Considered. *Science*, Vol. 159, No. 3810, s. 56–63.
- Mesch, G. S., & Talmud, I. (2005). Homophily and Quality of Online and Offline Social Relationships among Adolescents. *Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association, Marriott Hotel, Loews Philadelphia Hotel, Philadelphia, PA Online <PDF>*, [online]. [Citováno 30. 7. 2014]. Dostupné z: <<http://soc.haifa.ac.il/~talmud/pdf/Homophily.pdf>>.
- Neter, E., & Brainin, E. (2012). eHealth Literacy: Extending the Digital Divide to the Realm of Health Information. *Journal of Medical Internet Research*, Vol. 14, No. 1, s. e19.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Sirovátka, T., & Mareš, P. (2006). Chudoba, deprivace, sociální vyloučení: nezaměstnaní a pracující chudí. *Sociologický časopis*, Vol. 42, No. 4, s. 627–655.

Sundaresan, S., de Donato, W., Feamster, N., Teixeira, R., Crawford, S., & Pescapè, A. (2012). Measuring Home Broadband Performance. *Communications of the ACM*, Vol., 55, No. 11, s. 100–109.

Šafr, J. (2007). Funkce kulturního kapitálu. *Socioweb*, Vol. 9, [online]. [Citováno: 24. 6. 2014]. Dostupné z:
<<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=304&lst=103>>.

Šmahel, D., & Blinka, L. (2012). Excessive Internet Use among European Children. In S. Livingstone, L. Haddon & A. Görzig (Eds.), *Children, risk and safety on the internet* (s. 191–203). Bristol: The Policy Press.

Touraine, A. (1971). *The Post-industrial Society: Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*. New York: Random House, Inc.

Václavík, L. (2012). Na internetu už surfuje třetina světa, více než 2,4 miliardy lidí. *cnews.cz*, [online]. [Citováno: 22. 7. 2014]. Dostupné z: <<http://www.cnews.cz/na-internetu-uz-surfuje-tretina-sveta-vice-nez-24-miliardy-lidi>>.

Van Dijk, J. A. G. M. (2005). *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. Thousand Oaks: Sage.

Warren, M. (2007). The Digital Vicious Cycle: Links between Social Disadvantage and Digital Exclusion in Rural Areas. *Telecommunications Policy*, No. 31, s. 374–388.

Weidman, A. C., Fernandez, K. C., Levinson, Ch. A., Augustine a kol. (2012). Compensatory Internet Use among Individuals Higher in Social Anxiety and its Implications for Well-being. *Pers Individ Dif.*, Vol. 53, No. 3, s. 191–195.

Wilkinson, R. G., & Marmot, M. G. (Eds.). (2003). *Social Determinants of Health: The Solid Facts*. Kodaň: World Health Organization Regional Office for Europe. [online]. [Citováno: 25. 6. 2014]. Dostupné z:
<http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/98438/e81384.pdf>.

DATA

Aktér 12 – 2011: výzkum katedry sociologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Data dostupná u vedoucího práce.

ČSÚ (Český statistický úřad). (2014). *Telekomunikační a internetová infrastruktura – Internet (analýzy a komentáře)*, [online]. [Citováno: 22. 7. 2014]. Dostupné z: <[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/internet_telekomunikacni_a_internetova_infrastruktura_a_a_k/\\$File/2013_inet_rev2.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/internet_telekomunikacni_a_internetova_infrastruktura_a_a_k/$File/2013_inet_rev2.pdf)>.

PŘÍLOHA

Příloha obsahuje několik nejdůležitějších výstupů, jež jsou diskutovány v předkládané studii. Pro testování hypotéz byl používán statistický program SPSS.

Příloha 1 – Použité části dotazníku

- **Využil/a jste v průběhu posledních pěti let některou z následujících služeb nebo konzultací?**

Pokyn: Předložte KARTU 23, zakroužkujte příslušnou odpověď v každém řádku!

1 Ne	3 Několikrát
2 Jednou	4 Pravidelně

A. Konzultace s dietologem – specialistou na výživu	1	2	3	4
B. Konzultace s jiným odborníkem na výživu	1	2	3	4
C. Služby osobního trenéra	1	2	3	4
D. Služby vizážisty, poradce pro odívání, stylisty	1	2	3	4
E. Služby psychologa, psychoterapeuta	1	2	3	4
F. Pobyt v lázních, relaxační, wellnessové programy a detoxikační programy	1	2	3	4
G. Specializované pobyty nebo zákroky na snížení váhy – liposukce, kavitace, apod.	1	2	3	4
H. Plastické operace nebo zásahy – víčka, lifting obličeje apod.	1	2	3	4
I. Držel(a) jste alespoň měsíc nějakou dietu?	1	2	3	4

▪ **Jak často se, prosím, věnujete následujícím činnostem?**

Pokyn: Předložte KARTU 38, zakroužkujte příslušnou odpověď v každém řádku!

1 Více než 2 hod. denně	5 Několikrát za měsíc
2 Denně nejvýše 2 hod.	6 Jednou za měsíc
3 Pravidelně, několikrát týdně	7 Několikrát za rok
4 Jednou týdně	8 Vůbec ne

A. Návštěvě divadel, koncertů, výstav	1	2	3	4	5	6	7	8
B. Návštěvě kaváren, restaurací	1	2	3	4	5	6	7	8
C. Návštěvě náboženských setkání	1	2	3	4	5	6	7	8
D. Setkávání s příbuznými a se známými	1	2	3	4	5	6	7	8
E. Sledování televize	1	2	3	4	5	6	7	8
F. Čtení společenských nebo i trochu bulvárních časopisů	1	2	3	4	5	6	7	8
G. Telefonování s příbuznými a se známými	1	2	3	4	5	6	7	8
H. Sledování politicko-ekonomických nebo odborných časopisů	1	2	3	4	5	6	7	8
I. Používání internetu, tj. e-mailu, webových stránek, apod.	1	2	3	4	5	6	7	8

Pokyn: Na otázky 39 a 40 odpovídají pouze ti, kteří používají internet, tj. v podotázce 38I. odpověděli variantou 1-6! Ostatní pokračují otázkou 41!

- **Uvedl(a) jste, že používáte internet alespoň jednou měsíčně. Do jaké míry souhlasíte s následujícími výroky?**

Pokyn: Předložte KARTU 35, zakroužkujte příslušnou odpověď v každém řádku!

1 Rozhodně souhlasím	3 Spíše nesouhlasím
2 Spíše souhlasím	4 Rozhodně nesouhlasím

A. Počítač ovládám zcela bez problémů.	1	2	3	4
B. Na internetu vždy rychle najdu, co potřebuji.	1	2	3	4
C. Internet mě často odvádí od původních cílů nebo úkolů.	1	2	3	4
D. Internet nezbytně potřebuji pro výkon povolání.	1	2	3	4
E. Internet je pro mě oblíbeným zdrojem zábavy a odpočinku.	1	2	3	4
F. Pečlivě dodržuji všechna pravidla zabezpečení a ochrany počítače.	1	2	3	4
G. Na internetu toho pro mě moc užitečného není.	1	2	3	4
H. Rád/a zkusím nové programy a technické novinky.	1	2	3	4
I. Mám svůj jeden oblíbený zdroj internetového zpravodajství.	1	2	3	4
J. Na internetu se často vyjadřuji ke společenským problémům.	1	2	3	4

- **Bez ohledu na to, zda internet používáte, anebo ne, odhadněte, prosím, pomocí KARTY 42, nakolik jeho využívání může lidem, jako jste Vy, zlepšit a usnadnit, anebo také zhoršit a zkomplikovat, situaci v následujících oblastech.**

Pokyn: Předložte KARTU 42, zakroužkujte příslušnou odpověď v každém řádku!

1 Zhoršuje situaci	4 Znatelný přínos
2 Mírně negativní vliv	5 Velmi výrazný přínos
3 Zanedbatelný přínos	

A. Porozumění tomu, co se děje v ČR i ve světě	1	2	3	4	5
B. Vaše zapojení do veřejného života ve Vaší obci	1	2	3	4	5
C. Znalost práva a předpisů	1	2	3	4	5
D. Pěstování a rozvoj Vašich koníčků, hobby a zájmů	1	2	3	4	5
E. Váš společenský život	1	2	3	4	5
F. Kontakt s rodinou a rodinný život	1	2	3	4	5
G. Přehled o filmech, o hudbě	1	2	3	4	5
H. Rozvoj kariéry a uplatnění na trhu práce	1	2	3	4	5
I. Zdraví Vaše či Vašich blízkých	1	2	3	4	5
J. Komunikace s úřady	1	2	3	4	5
K. Cestování	1	2	3	4	5
L. Výhodné nakupování	1	2	3	4	5

Příloha 2 – Korelace

		sociální vrstva	frekvence setkávání se s příbuznými a se známými	návštěvnost divadel, koncertů, výstav	frekvence telefonování s příbuznými a se známými	nejvyšší ukončené vzdělání	využití služeb psychologa, psychoterapeuta
sociální vrstva	Pearson Correlation	1	,059	,171**	,090**	,373**	-,021
	Sig. (2-tailed)		,051	,000	,003	,000	,495
	N	1094	1093	1094	1092	1091	1093
frekvence setkávání se s příbuznými a se známými	Pearson Correlation	,059	1	,079**	,260**	-,012	,048
	Sig. (2-tailed)	,051		,008	,000	,700	,110
	N	1093	1105	1105	1103	1102	1104
návštěvnost divadel, koncertů, výstav	Pearson Correlation	,171**	,079**	1	,125**	,211**	,126**
	Sig. (2-tailed)	,000	,008		,000	,000	,000
	N	1094	1105	1106	1104	1103	1105
frekvence telefonování s příbuznými a se známými	Pearson Correlation	,090**	,260**	,125**	1	,062*	-,004
	Sig. (2-tailed)	,003	,000	,000		,039	,900
	N	1092	1103	1104	1104	1101	1103
nejvyšší ukončené vzdělání	Pearson Correlation	,373**	-,012	,211**	,062*	1	,046
	Sig. (2-tailed)	,000	,700	,000	,039		,131
	N	1091	1102	1103	1101	1103	1102
využití služeb psychologa,	Pearson Correlation	-,021	,048	,126**	-,004	,046	1

psychoterapeuta	Sig. (2-tailed)	,495	,110	,000	,900	,131	
	N	1093	1104	1105	1103	1102	1105

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,684	,665	7

Příloha 3 – Testování H1

digitální znevýhodnění * sociální znevýhodnění Crosstabulation

		sociální znevýhodnění		
		1,00	2,00	3,00
	Count	72	52	20
	% within digitální znevýhodnění	50,0%	36,1%	13,9%
	1,00 % within sociální znevýhodnění	13,4%	25,5%	32,3%
	% of Total	9,0%	6,5%	2,5%
	Adjusted Residual	-4,7	3,3	3,1
	Count	411	141	38
	% within digitální znevýhodnění	69,7%	23,9%	6,4%
	digitální znevýhodnění 2,00 % within sociální znevýhodnění	76,5%	69,1%	61,3%
	% of Total	51,2%	17,6%	4,7%
	Adjusted Residual	2,8	-1,6	-2,3
	Count	54	11	4
	% within digitální znevýhodnění	78,3%	15,9%	5,8%
3,00 % within sociální znevýhodnění	10,1%	5,4%	6,5%	
% of Total	6,7%	1,4%	0,5%	
Adjusted Residual	2,1	-1,9	-,6	
Count	537	204	62	
% within digitální znevýhodnění	66,9%	25,4%	7,7%	
Total % within sociální znevýhodnění	100,0%	100,0%	100,0%	
% of Total	66,9%	25,4%	7,7%	

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	26,289 ^a	4	,000
Likelihood Ratio	25,164	4	,000
Linear-by-Linear Association	21,972	1	,000
N of Valid Cases	803		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,33.

Symmetric Measures

	Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.	
Ordinal by Ordinal	Gamma	-,341	,067	-4,697	,000
	Spearman Correlation	-,172	,036	-4,955	,000 ^c
Interval by Interval	Pearson's R	-,166	,036	-4,750	,000 ^c
N of Valid Cases	803				

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Příloha 4 – Digitální znevýhodnění a kulturní vyžití

			návštěvnost divadel, koncertů, výstav				Total
			denně	pravidelně několikrát týdně	jednou týdně a méně často	vůbec ne	
pravidelné používání Internetu	uživatel	Count	184	636	12	2	834
		% within pravidelné používání Internetu	22,1%	76,3%	1,4%	,2%	100,0%
		% within návštěvnost divadel, koncertů, výstav	56,3%	83,5%	80,0%	100,0%	75,4%
		% of Total	16,6%	57,5%	1,1%	,2%	75,4%
		Adjusted Residual	-9,6	9,3	,4	,8	
	neuživatel	Count	143	126	3	0	272
		% within pravidelné používání Internetu	52,6%	46,3%	1,1%	0,0%	100,0%
		% within návštěvnost divadel, koncertů, výstav	43,7%	16,5%	20,0%	0,0%	24,6%
		% of Total	12,9%	11,4%	,3%	0,0%	24,6%
		Adjusted Residual	9,6	-9,3	-,4	-,8	
Total	Count	327	762	15	2	1106	
	% within pravidelné používání Internetu	29,6%	68,9%	1,4%	,2%	100,0%	
	% within návštěvnost divadel, koncertů, výstav	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	29,6%	68,9%	1,4%	,2%	100,0%	